AVINGANYA I ELS MONTCADA: LA TRANSFORMACIÓ D'UNA CASA TRINITÀRIA EN PANTEÓ FAMILIAR

FRANCESCA ESPAÑOL I BERTRÁN
MARC ESCOLÀ I PONS

1. *INTRODUCCIÓ*

El monestir d'Aviganya, situat a la riba esquerra del riu Segre, dins el terme de Serós, al Segrià, fou la primera fundació trinitària de la Península. El propi Sant Joan de Mata va ser-ne l'institutor quan només feia tres anys que l'Orde era reconegut per l'Església.[1] La donació de la torre d'Aviganya al referit sant provençal el 1201,[2] assenyala l'origen d'aquest establiment trinitari a terres de ponent que es mantindrà, amb alts i baixos, fins a la desamortització de Mendizábal.

L'arribada i l'activitat de l'Orde a Catalunya fou molt ben rebuda a la Cort de Pere el Catòlic, i el monarca donà suport personalment a les primeres redempcions al regne del Marroc. Els resultats obtinguts en aquest primer període poden qualificar-se d'espectaculars: els captius alliberats per la Casa es compten per milers i, fins el 1218, es comptabilitza gairebé una redempció anual.[3] No obstant, amb posterioritat a aquesta data, la introducció dins la Corona d'Aragó de l'Orde de la Mercè fou decisiva en la lenta pèrdua d'influència dels Trinitaris. Ambdues compartien un mateix objectiu, però el prestigi dels frares de la Mercè augmentà progressivament i acabaren monopolitzant aquesta activitat.[4]

* Volem agrair a Daniel Solé l'aixecament del plànol que publiquem de l'església d'Avinganya.

1. El marc espiritual de la renaixença d'aquest Orde cal situar-lo al pontificat d'Innocent III, el Papa que, amb molts pocs anys de diferència, aprovà les regles dels tres grans ordes mendicants: trinitaris (1198), franciscans (1209) i dominics (1216).

2. Antonino de la ASUNCIÓN, *Historia documentada del convento de los P. P. Trinitarios de Avingaña*, Roma 1915, doc. n.º 1, pp. 35-36.

3. Sobre això: Marc ESCOLA i PONS, «La casa d'Avinganya i l'activitat redempcionista», *Occidents* 1 (1985), pp. 31 a 36.

4. *Vid.* Marc ESCOLA I PONS, *La introducció Trinitària a Catalunya: Avinganya 1201-1529*, (Tesi de Llicenciatura –inédita–).

L'any 1223 es produeix la darrera redempció duta a terme pel convent d'Avinganya. La Casa que l'Orde tenia a Lleida, fundada quasi contemporàniament, acaparà aquesta tasca.[5] El fet, agreujat per una desafortunada gestió econòmica en els darrers temps, conduí a l'endeutament d'Avinganya i això va fer inviable la seva continuïtat.

En la vida de la que fou primera fundació trinitària a la Península, es produeix aleshores un fet inusual en la trajectòria de l'Orde, però inqüestionablement revitalitzador pel nostre convent: la Infanta Constança d'Aragó adquireix Avinganya. No sols es lliga, a partir d'aleshores, el seu destí a la nissaga dels Montcada, sinó que la comunitat esdevé femenina.

2. *ELS MONTCADA*

Constança d'Aragó, una filla natural de Pere el Catòlic, fou compromesa el 1212 amb Guillem Ramon de Montcada, cinquè senescal, a Taust (Aragó), quan l'exèrcit retornava de les Naves de Tolosa. El matrimoni va celebrar-se deu anys després i la dot que Constança aportà contribuí notablement a l'ampliació del patrimoni territorial d'aquesta família i, probablement, fou decisiva en el seu assentament a les terres lleidatanes.[6]

Guillem Ramon moria el 1228 deixant tres fills: Pere, l'hereu i sisé senescal, Ramon que heretà la baronia d'Albalat de Cinca, i Guillem, que va seguir carrera eclesiàstica.[7] Quan el 1236 es produeix la venda d'Avinganya, Na Constança feia catorze anys que era vídua. Essent ja propietària de bona part de les ubèrrimes terres del Baix Segre, no es fa difícil suposar que la fallida dels Trinitaris afavoria els seus interessos.[8] Adquirint el monestir arrodonia d'una banda el seu senyoriu i de l'altra aconseguia un convent propi on ésser sebollida. Tampoc no deurien ser pas insalvables els recels de l'Orde davant l'oferta: el realisme econòmic s'imposava. Constança aconseguí del Ministre General Trinitari, Fra Nicolàs IV, la cessió de la Casa d'Avinganya. Ella, a canvi de la liquidació dels deutes, es quedava amb la propietat, comprometent-se a convertir-la en un convent femení sota la regla trinitària, del qual en seria prioressa.[9]

5. Remetem a la nota número 3. Sobre la Casa de Lleida: José PLEYAN DE PORTA, *Apuntes de historia de Lérida*, Lérida 1877, p. 407 i ss.

6. El rei Pere va adjudicar-li com a dot la baronia d'Aitona que comprenia aquest lloc i els de Serós, Mequinença, Soses i Albalat. Aquest senyoriu formaria el patrimoni bàsic de la branca montcadina, anomenada Aitona-Serós a resultes de l'enllaç.

7. Cal precisar que la genealogia de la família Montcada té encara molts punts obscurs. En el present cas, mentre alguns autors assenyalen tres fills al matrimoni, altres en contabilitzen quatre. Remetem a la veu «Montcada» de la *Gran Enciclopèdia Catalana* i a la corresponent del *Diccionari Biogràfic Albertí*. Com a font antiga podem assenyalar el manuscrit de Gaspar IBÁÑEZ DE SEGOVIA (Marqués de Mondéjar) *Historia de la Casa de Moncada*, Barcelona, Biblioteca de Catalunya, Ms.

8. La zona del Baix Segre, que comprèn el tram fluvial de Lleida a l'Ebre, es dividia en quatre grans senyorius feudals de nord a sud: la baronia d'Alcarràs (dels Santcliment); la Comanda de Torres de Segre (primer del Temple i després dels Hospitalers); el Marquesat d'Aitona (dels Montcada) i el monestir d'Avinganya. Restaven més marginals les possessions capitulars (Soses) i el senyoriu del monestir cistercenc d'Escarp, molt proper a Avinganya.

9. La cessió es feu el 3 d'abril de 1236 (Marc ESCOLA i PONS, *La Introducció Trinitària*... apèndix 17.)

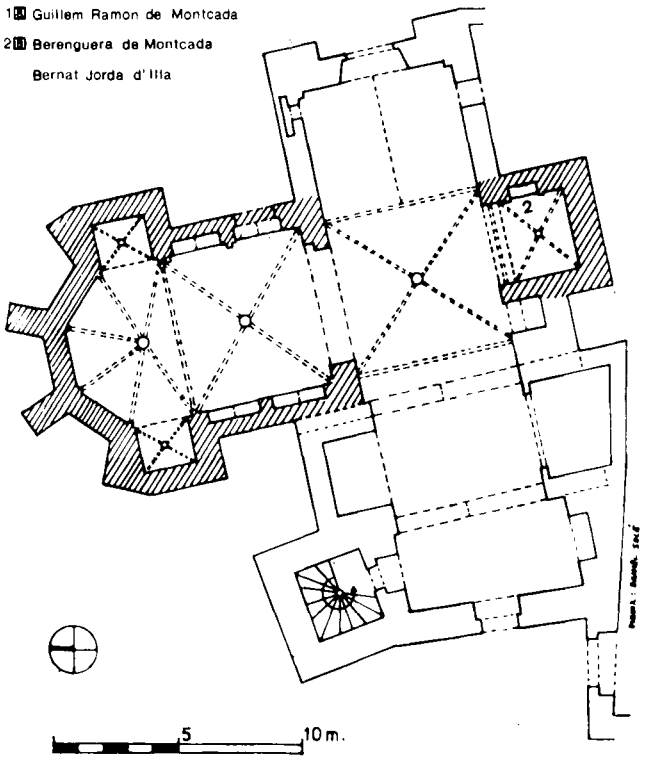

Figura 1. Planta de l'església del convent trinitari d'Aviganya (Segrià).

Tot i que el compromís se signà, si considerem els esdeveniments dels anys immediats, es fa difícil de creure que una de les parts tingués intenció de complir-lo estrictament. Constança va pagar els deutes, però no va pas instal·lar-s'hi amb les monges convingudes. Avinganya continuà ocupat pels frares fins el 1250, és a dir, catorze anys més tard. Aleshores, els propis trinitaris nomenaren prioressa vitalícia de la Casa a Guillelma de Vilalta i li lliuraren la potestat.[10] L'any següent (1251) va instal·lar-s'hi Constança. Probablement hi passà els darrers dies de la seva vida, doncs sabem que pel desembre de 1252 era ja difunta.[11]

10. *Memorial aiustado del pleyto que entre S.S.R.C. de Aragón está pendiente, entre partes, de la Religión de la S.S. Trinidad Calçada y Descalça con la Religión de Nuestra Señora de la Merced*, Madrid, 1666, fol. 57.

11. L'any 1251 ja figurava el seu fill, Pere, com a senyor de Serós, confirmant la seva protecció al Convent. Vegeu més endavant la nota 14.

Cal pensar que s'enterrà en el monestir. No sols presentava la seva heràldica un dels sepulcres de l'església que descriu un trinitari en el segle XVIII, sinó que la mateixa Orde valorà com un element de prestigi servar tals despulles i, fins i tot utilitzaran aquesta qüestió tardanament, amb motiu d'un plet que els enfrontà als Mercedaris i del qual ens farem ressó més endavant.

Amb el tombant de segle s'enceta un nou període en la vida del monestir. Avinganya s'ha convertit en una Casa pròpia dels Montcada i diversos membres del llinatge el protegeixen, elegint, tanmateix, la seva església com a lloc de sepultura. La Corona, no serà tampoc indiferent a la trajectòria de la comunitat. Però, d'entre tots els monarques que l'afavorien destaca Jaume el Just. El fet no és casual si considerem el seu matrimoni amb Elisenda de Montcada. Serà precisament a partir de 1322, data de l'enllaç, quan la protecció vers Avinganya augmentarà. Si exceptuem la reial salvaguarda concedida a les monges el 1308, els restants privilegis han de considerar-se propiciats per Elisenda. El 1322 el rei concedeix a les trinitàries la percepció dels impostos locals, el 1325 ratifica les prerrogatives que Pere el Catòlic havia atorgat en el període fundacional, un any després els cedeix la possessió íntegra de Vilella de Cinca i, durant el seu regnat, fou quan Avinganya obtingué els drets monetaris feudals que, més endavant, confirmarà el 1330 Alfons el Benigne.[14]

Aquests anys de la primera meitat del XIV que podem qualificar d'àlgids en la trajectòria del monestir, coincideixen amb la vida de Berenguera de Montcada, darrer membre de la línia familiar que disfrutava del senyoriu de Serós i, per tant, igualment del patronatge del convent. A la personalitat de Berenguera cal afegir-n'hi una altra que també col·laborà en la construcció d'aquesta prosperitat: la prioressa Sibil·la de Montcada (1322-1345), germana d'Ot el Vell i de la reina Elisenda.

3. *BERENGUERA I SIBIL·LA DE MONTCADA*

Probablement els senyors de Serós van vetllar sempre per Avinganya. Els restants Montcada lleidatans també tenien un motiu inqüestionable per a fer-ho. Allí reposaven les despulles de Constança, membre de la família reial, malgrat que ho fos d'una branca il·legítima, i fundadora de la línia dinàstica establerta a termes de ponent. És obvi que el personatge prestigiava la nissaga. No obstant això, la branca que havia heretat Serós gaudia dels drets de patronatge sobre el monestir. Cal pensar que aquest fou un pretext immillorable per a afavorir-lo. Ens manca, malauradament, la documentació que podria testimoniar-ho, però, almenys, Guillem, Ramon i Elisenda, pares de Berenguera de Montcada, la gran protectora del XIV,

12. Remetem a la nota 10 i a l'apartat cinquè d'aquest estudi.

13. *Vid.* nota 54.

14. D'una banda tenim constància de la protecció lliurada per Pere de Montacada (fill de Constança i de Guillem) l'any 1251. En 1305, Guillem Ramon de Montcada, senyor de Fraga i també senescal com l'anterior, reconeix donacions a Avinganya i pren la Casa sota la seva protecció. Drets i privilegis foren igualment reconeguts pel bisbe Guillem de Montcada († 1283). Pel que fa a la Corona, interessa remarcar que gairebé totes les concessions de Jaume el Just foren fetes a prec especial d'Elisenda, i així es consigna fins i tot en algun dels documents (Marc ESCOLA I PONS, *La introducció Trinitària...*, Part II, capítol n.º 1).

Figura 2. Fragment del tors de Guillem Ramon de Montcada (+ 1275).

Figura 3. Fragment de l'ossari de Berenguera de Montcada i Bernat Jordà d'Illa.

s'hi varen enterrar.[15] És obvi que l'obtenció del dret de sepultura comportava unes obligacions molt precises, malgrat això, cal suposar que la generositat dels senyors de Serós ultrapassà aquests marges.

Amb tot, com ja indicàvem, el plantejament no deixa d'ésser hipotètic perquè ens manquen els documents per a confirmar-ho. S'ha conservat, en canvi, el testament de Berenguera de Montcada i també se segueix, relativament, l'activitat de la prioressa que governà el monestir bona part de la primera meitat del XIV. A partir d'aquesta documentació, escassa si més no, pot determinar-se el paper decisiu que ambdues jugaren durant el període.

Berenguera era filla, com he dit, de Guillem Ramon de Montcada i d'Elisenda de Queralt. A la mort del seu pare va heretar Serós, entre d'altres possessions. Maridada de primer amb Guillem d'Entença ho féu en segones núpcies amb Bernat Jordà d'Illa, un noble occità. El primer matrimoni durà molt poc, i va sobreviure al segon marit, sense aconseguir descendència ni de l'un ni de l'altre.

De la seva relació amb Avinganya en tenim un testimoni interessant. L'any 1331 apareix ratificant tots els privilegis concedits per Na Constança a la comunitat.[16] Sorprèn que en el document només es mencioni l'esmentada Infanta. Probablement, en aquest especial recordatori d'una besàvia morta vuitanta anys enrera s'amagui un intent de reivindicar l'estreta relació dels Montcada amb la Casa Reial. El moment és especialment significatiu per a la història de la família: aleshores una altra besnéta de Constança, Elisenda, era reina.

Cinc anys més tard, el 17 de desembre de 1336, Berenguera testava davant d'un notari públic de Lleida.[17] El document, malgrat que es tracti d'un trasllat i que hi manqui, en la part conservada, el nom dels marmessors i alguna clàusula habitual en aquests documents, és utilíssim per a l'historiador. L'interès de Berenguera pel «seu» monestir és manifest al llarg de l'instrument. Ultra elegir l'església d'Avinganya com a lloc d'enterrament: *in capella videlicet per nos iam in ecclesia dicti Monasterii constructa et etiam edificata...*, el dotà esplèndidament. La quantitat fixada per a ésser distribuïda pels seus testamentaris fou de 300.000 sous jaquesos. Del total s'havien de destinar 1.500 sous a la creació d'un censal que permetria mantenir 30 monges (el nombre, s'especifica, mai no pot ser inferior). Per Tots Sants, anualment, es distribuirien 50 sous a cada una d'elles per a invertir-los en nous vestits. També cedí 2000 sous, francs, pel manteniment anual del Convent. El patronatge dels censals que havien d'assegurar el benestar material de la comunitat, va quedar en mans de la prioressa del monestir. Va cedir, així mateix, un llegat de 10.000 sous per a obres.

15. El testament de Berenguera esmenta: *in loco quo nobilis Guillelmus de Montecatheno, pater noster quondam extitit tumulatus* (*Vid.* apèndix n.º 1). El paràgraf al·ludeix a la instal·lació d'un altar en aquell lloc. D'altra banda, va instituir, entre altres, un aniversari en memòria de la seva mare a l'església del convent.

16. Marc ESCOLA i PONS, *La introducció Trinitària...*, apèndix n.º 47.

17. Remetem a l'apèndix n.º 1. En el trasllat del testament que s'ha conservat, la quantitat total a distribuir pels marmessors en fundacions, injúries, legats personals, etc., és de 300.000 sous jaquesos. La xifra és sorprenent, i no s'ha de descartar un error en la còpia del document originari, sobretot si considerem les equivalències del sou jaquès amb el barceloní. Segons un document contemporani publicat per Antoni RUBIÓ y LLUCH, *Documents per l'història de la cultura catalana mig-eval II*. Barcelona 1921, doc. LXV, p. 62 i ss.: *valgessen jaccenses ab barchinonenses, sino a rao de XXVIII sol. e I dr. per XX sol. jacc. segons que appar per I letra testimonial dels pahers de Leyda*. Sobre equivalencies també: Jaime VILLANUEVA, *Viage literario a las iglesias de España, XVI: Viage a Lérida*, Madrid, 1951, pp. 14-15.

Berenguera, d'altra banda, fundà quatre aniversaris a l'església d'Avinganya: un per a la seva ànima, altres dos per a les dels seus pares, i un darrer per a la del seu espòs Bernat Jordà d'Illa.[18] També ordenà construir a la capella de Sant Miquel altres dos altars (un en honor de la Verge i l'altre de Santa Maria Magdalena) i dotà un sacerdot per al seu servei. Al lloc on era enterrat el seu pare manà fer-hi una capella amb un altar sota la invocació de Sant Honorat, del qual en tindria cura un nou sacerdot. També en dotà un per a la capella de Bernat Jordà d'Illa. Ultra destinar a cada capellania fundada la quantitat de 10 lliures jaqueses, indicà la necessitat de fornir-les de tot el necessari per al culte: retaules,[19] llibres, calzes de plata i altres ornaments litúrgics.

Finalment instituí tres nous aniversaris per a la seva ànima a les esglésies de Serós, Mequinença i Maials, respectivament, situades dins el seu senyoriu, deixant 30 lliures jaqueses per a la creació d'un censal que permetés mantenir-los. Dins el capítol dels llegats personals, en trobem un de 200 lliures barcelonines per a la pròpia prioressa d'Avinganya, la seva parenta Sibil·la de Montcada.

El testament, tot i no ésser el darrer que dictà, és espectacular. Molt probablement, en no haver tingut fills en cap dels dos matrimonis, les seves preocupacions al final de la seva vida es decantaren cap al vessant religiós,[20] o bé el motiu hàgim de cercar-lo en aquest corrent extremadament pietós que envoltà la família reial. Jaume el Just i Blanca d'Anjou ja s'havien manifestat proclius als franciscans i afavoriren extraordinàriament la seva expansió per terres catalanes.[21] Elisenda havia fundat Pedralbes feia pocs anys i bona part de la família Montcada deuria assistir a la inauguració.[22] Berenguera tenia ja un monestir bastit en els seus dominis. El testament de 1336 és, probablement, un testimoni més del que fou una llarga salvaguarda. Malauradament, no coneixem les disposicions contingudes en el nou document que va dictar l'any 1340, poc abans de morir.[23] Tot i això, cal suposar una actitud similar vers Avinganya.

Sibil·la, la prioressa del convent de 1322 a 1345, sobrevisqué a Berenguera. Lògicament, entre la mort d'aquesta i el 1345 vetllaria per la bona marxa de la comunitat i s'aplicaria en l'administració i distribució dels importants llegats testamentaris obtinguts. Malgrat que la seva activitat ja es reflecteix en el període

18. Sorpren la institució d'un aniversari en vida de l'interessat. Potser Berenguera el que pretenia era vincular Bernat al monestir d'Aviganya. És probable que volgués assegurar-se'n dotant un sacerdot pel servei de la capella que el seu marit havia d'edificar i fundant l'aniversari que potser pretenia confirmar el sebolliment de Bernat en el panteó familiar.

19. De tots aquest objectes no n'hem conservat cap. El Museu Diocesà de Lleida serva uns relleus de pedra, amb l'escena del Naixement i de l'Anunciació, respectivament, procedents del convent. Però corresponen a la segona meitat del XIV pel seu estil. Els publicà: Agustí DURAN i SANPERE, *Els retaules del pedra I* («Monumenta Cataloniae» I), Barcelona, 1932, p. 90, fig. 118.

20. Ultra vetllar per Avinganya, coneixem almenys un altra donació pietosa. En aquest cas va ser-ne beneficiada Santa Maria del Carmel de Lleida, i el legat consistí en set cafiços anuals de forment. (Barcelona, Arxiu de la Corona d'Aragó, Reg. 1.591, fol. 22v).

21. Sobre la singular devoció i estretes relacions de la família reial amb l'Orde franciscà: P. Martí de BARCELONA, «Na Sanxa de Mallorques regina de Sicilies» *Estudis Franciscans*, 33 (1924) pp. 196-211.

22. Sor Eulàlia ANZIZU, *Fulles històriques del Real Monestir de Santa Maria de Pedralbes*, Barcelona 1897, pp. 15 a 17. Hi assistiren, segons anota la crònica, destacades personalitats del moment. Entre els presents s'esmenta Ot de Montcada.

23. Gaspar IBÁÑEZ DE SEGOVIA, *op. cit.*, fol. 233.

previ, quan aconsegueix importants cessions i confirmacions reials per al convent,[24] la mort de Berenguera i els problemes que suscità l'herència la deurien empènyer a actuar per tal d'obtenir el conjunt de deixes de la difunta.

Endevinem considerable l'activitat de Sibil·la en aquest aspecte. Berenguera morí sense descendència i aquesta circumstància originà un enutjós plet entre el seu vidu i els Montcada lleidatans. Ot el Vell, primer, i més tard Teresa de Montcada en nom dels seus fills, reclamaren el senyoriu de Berenguera.[25] La intervenció de Pere el Cerimoniós en aquest plet, l'allargà considerablement.[26] Tot i que existeix un conjunt important de documents sobre l'afer, el seu desenvolupament encara és força desconegut. Principalment, perquè s'ignoren les disposicions de la pròpia Berenguera sobre aquest punt. La sentència definitiva, això no obstant, afavorí els Montcada de Lleida.

4. L'ESGLÉSIA D'AVINGANYA PANTEÓ FAMILIAR

L'establiment dels trinitaris a les terres del Baix Segre arrenca, com hem dit, de la donació de la torre d'Avinganya el 1201. Cal pensar que immediatament s'endegaria la construcció del monestir. La totalitat del convent ha sofert nombroses modificacions al llarg dels segles. Períodes econòmicament àlgids propiciaren les distintes remodelacions que hom observa a la fàbrica,[27] però l'església fou especialment transformada. És possible que l'extremada senzillesa del temple

24. Aquesta senyora era filla natural de Pere de Montcara i, per tant, germanastra d'Ot el Vell i d'Elisenda. Quan, ja monja, va voler ser nomenada prioessa s'Avinganya, fou necessària una dispensa papal, atorgada pel pontífex Joan XXII, a causa que era filla de solters. Això s'esdevingué al 1332. Més endavant, el 1328, va fer-se concedir pel mateix Papa, la gràcia d'un confessor idoni, del seu gust i elecció, per a que l'absolgués de tots els seus pecats, reservats i no reservats, a l'hora de la seva mort. Es tracta sens dubte d'un personatge clau dins la florida medieval del monestir d'Avinganya (en el breu pontifici s'especifica que l'indult es concedit a petició de la reina Elisenda «germana seva»).

25. Sobre aquest procés: Maria Dolors MATEU IBARS, «Comentaris a uns documents de Serós, Aitona i Soses (1162-1581)» *Occidens* I (1985), pp. 53 a 57. Cal tenir present, això no obstant, que en nom de la branca lleidatana dels Montcada, reclamava Ot el Vell que finà el 1341 quan l'afer estava per resoldre. Teresa de Montcada, vídua d'Ot el Jove, en nom dels seus fills, va acudir també al rei (Barcelona, A.C.A. Reg. 584, fol. 117r i 120r). El 1354 moria, molt jove, Otic, el net gran d'Ot el Vell, a la campanya de Sardenya... Finalment el senyoriu de Serós, Mequinença, etc. passà als Montcada però les vicissituds foren nombroses. Pel que fa a Bernat Jordà d'Illa, per a fer valdre els seus drets, va utilitzar la via diplomàtica (A.C.A. Reg. 584, fols. 101v-102r), i també la força. L'any 1340 entrà a Catalunya amb un exèrcit de *gentes nationis extranee equitum et peditum*, fent mal (A.C.A. Cartes Reials de Pere el Cerimoniós, n.º 1.120). Amb tot, potser cal considerar una referència que podria al·ludir al viu i que serviria per entendre el desenllaç del conflicte. L'any 1342, un Bernat Jordà d'Illa fou nomenat canonge de la Seu lleidatana. Es tractava d'una prebenda subdiaconal que potser va funcionar com a compensació. Si ambdós personatges poden identificar-se, és evident que el segon espós de Berenguera va romandre a Lleida acabat el plet (José TRENCHS, «La Seo de Lérida (1346-1347) y sus prebendados», *Ilerda* 40 (1979), pp. 326 a 328 alusions puntuals, p. 338 referència més àmplia).

26. Pere el Cerimoniós va ordenar el 1342 al *fideli porterio nostro Guillelmo de Millano que dictum locum pro nobis detinent sequestratum*... Els llocs són Serós i altres possessions no especificades de Berenguera de Montcada, ja difunta. Sembla que ella conjuntament amb el seu marit van vendre un violari de 500 sous a *Azberti de Taillata, filii Petri de Taillata* i aquest no l'havia cobrat. La decisió reial, obviament, va haver d'allargar el plet.

27. Federico LARA PEINADO. *Avinganya bressol dels Trinitaris a Catalunya*, Lleida 1979, és l'única publicació que analitza breument la fàbrica del monestir.

originari ho afavorís. Es tractava d'un edifici d'una sola nau amb arcs diafragma i coberta de fusta. Aquesta estructura va anar ampliant-se; primer, amb l'afegit d'alguna capella lateral [28] i, finalment, durant la primera meitat del XIV, quan es bastiren dues magnífiques capelles gòtiques en l'àrea veïna al presbiteri. Aquesta intervenció de mitjans del segle XIV és fonamental per a entendre la transformació de l'església conventual en panteó familiar (Fig. 1).

És obvi que Avinganya ja servava aleshores les despulles d'alguns membres de la família Montcada, molt especialment les de Constança d'Aragó. Però durant el XIII, tot i que enterrar-se a l'interior d'un espai sacre ja era signe de distinció social, era suficient.[29] No calia afegir als propòsits individuals de salvació –més «garantida» si el cos reposava prop de les relíquies– la voluntat de deixar memòria del traspàs i posterior sebolliment de forma monumental. El sepulcre sumptuós apareix a Catalunya en el pas del XIII-XIV i és fruit d'un palès canvi de mentalitat.[30] L'església d'Avinganya que ja acollia les restes de diversos Montcada [31] d'ençà de l'època fundacional, es converteix en un panteó en el sentit absolut de la paraula quan adequa la seva fàbrica a aquesta funció. S'obren aleshores, en la zona pròxima al presbiteri, dues capelles gòtiques, configurant una mena de creuer, que albergaran els sepulcres de distints membres de la família.

Ambdues capelles encara es conserven. Malgrat que un canvi tardà en l'emplaçament de l'altar major ha modificat substancialment la seva ubicació primitiva i no es copsa immediatament el lloc de preeminència que ocuparen dins la nau quan foren edificades,[32] és palès si restituïm la distribució inicial de les àrees. El presbiteri originari estava situat a l'est i la porta principal s'obria als peus del temple. Aquesta disposició s'invertí tardanament. Les dues capelles gòtiques mencionades es troben ara més properes a l'entrada que no pas a l'altar major. Amb tot, cal considerar que no va ser així en un principi.

Ignorem com anava coberta inicialment la capçalera, això no obstant, ho fos amb fusta o amb volta, el cert és que la construcció de les dues capelles esmentades motivà la substitució de l'embigat per una volta de creueria en el tram corresponent de la nau central. Per tant, la reforma de mitjan segle XIV afectà notablement la fàbrica. No sols va ampliar-se l'espai intern útil, sinó que, espacialment, la nau originària va transformar-se.

De les noves capelles, la situada a la banda de l'Evangeli –ara queda a la dreta–, és la més espectacular. Per les seves dimensions respecte al total de l'església, hom té quasi la certesa que es projectà com un temple dins el temple. Consta

28. Observem una capella gòtica a la banda nord que potser va fer *pendant* amb l'oberta enfront, ara reformada.

29. Sobre aquest punt: José ORLANDIS, «Sobre la elección de sepultura en la España medieval» *Anuario de Historia del Derecho español* 20 (1950) pp. 5 a 49.

30. Aquesta problemàtica s'analitza a: Francesca ESPAÑOL i BERTRAN, *L'escultura gòtica funerària a Catalunya, segle XIV.* (Tesi de Doctorat –inèdita–).

31. La genealogia de la família Montcada de Gaspar Ibáñez de Segovia, indica, al costat del nom dels membres de la branca Ileidatana, que les darreres voluntats es conservaven a Serós. Aquests documents han de tenir quelcom a veure amb el nostre monestir. O bé es tractava de testaments amb petits legats al convent trinitari o disposicions que l'afavorien extensament per a assegurar el dret de sepultura.

32. La banda de l'Evangeli, situada a mà dreta respecte al presbiteri, sempre ha gaudit de major preeminència dins del temple. Serà freqüent dedicar les capelles obertes a aquesta banda de la nau a ús funerari.

de dos trams (l'un recte, l'altre poligonal) coberts per una volta de creueria. Les claus corresponents presenten sobre el presbiteri i en el tram immediat, respectivament, la imatge de la *Maiestas* beneint amb la mà dreta, i l'Anyell Místic. Les parets laterals es van concebre per a estotjar sengles sepultures i es disposaren dos arcosolis per banda.[33] També s'obriren, a mà esquerra i dreta de l'altar major, dues petites capelles de planta quadrada i volta de creueria. Pel que fa a la seva il·luminació, presideix el pany central del mur presbiterial un esvelt finestral gòtic.

Aquesta capella, coneguda tardanament com del Remei, acollí el sepulcre de Guillem Ramon de Montcada, pare de Berenguera. L'arcosoli conservat a la dreta de la nau, és l'únic dels existents que podria haver contingut un relleu amb el seguici funerari,[34] com descripcions tardanes indiquen, i, altrament, sols aquest acusa una remodelació que el diferencia dels restants. Arquitectònicament mostra la mateixa estructura: uns muntants de secció quadrada sobressortint del mur, amb decoració d'arquets gòtics i florons quadrilobulats. L'arcada, lleugerament apuntada, arrenca d'uns petits capitells amb ornamentació vegetal i, el seu perfil extern està resseguit configurant una pseudo-columneta. Aquesta disposició és comuna a la totalitat dels quatre arcosolis de la capella. Això no obstant, el conservat a mà dreta fou modificat substancialment. Va rebaixar-se el fons de l'arc per a poder-hi col·locar el relleu del seguici funerari; a la part externa es féu el mateix per a facilitar l'aplicació d'uns pinacles, ara desapareguts, i una motllura de fullatges que resseguia l'arc a manera de guardapols. Tal remodelació ha d'ésser posterior a la construcció de la capella i contemporània a la col·locació del sepulcre de Guillem Ramon de Montcada. Probablement, les seves despulles descansaven en un principi dins un sarcòfag més senzill, similar als que encara queden sota els arcosolis, a la banda esquerra de la capella, i, quan es pensà de substituir-lo pel definitiu, s'adequà l'indret a la major sumptuositat del monument funerari.

L'edificació d'aquesta capella al costat de l'Evangeli fou contemporània a la substitució del tram central de la nau per una volta de creueria. El perfil dels nervis d'aquesta última és idèntic als de la capella esmentada, i la clau de volta, presidida per la Coronació de la Verge,[35] també respon al mateix estil escultòric que les dues restants. Probablement l'obra es dugué a terme ja en vida de Berenguera de Montcada, i és anterior a la que es bastí enfront, de dimensions més reduïdes.

L'encaix d'aquesta última amb el mur de la nau fa suposar que fou posterior i, tanmateix, l'ornamentació és molt més abundant que en la primera, i diferent. Es tracta d'una capella de planta quadrada, amb volta de creueria. Els nervis arrenquen de sengles mènsules situades al fons de la capella. La de l'esquerra l'ocupa una figura híbrida, amb la part superior del cos, humana, tocant una flauta; la situada a mà dreta, un personatge tocant una viola. Els nervis, en la banda oposada, arrenquen directament d'unes mènsules rectangulars que presenten ornamenta-

33. Tot i que, entrant a mà dreta, van haver-hi dos arcosolis, un d'ells s'inutilitzà tardanament. S'obrí aleshores una porta de comunicació amb una dependència immediata. No obstant, és palesa la seva funció originària.

34. Per a encabir-lo va rebaixar-se el mur, al fons de l'arcosoli. Tindria una alçada de 0,60 centímetres i una llargada de 1,84.

35. L'església d'Avinganya estava dedicada a la Mare de Déu dels Àngels. És del tot lògic que endegant-se la reforma d'aquest tram de la nau principal, s'ubiqués una clau de volta amb temàtica al·lusiva a la titular de l'edifici.

ció de tipus vegetal, fulles d'alzina amb glans. Damunt seu recolza una claraboia que separa la capella de la nau. Tenia, originàriament, un exquisit calat que va conservar-se fins a començaments de segle,[36] però ara no en queden més que escasses restes. Pel que fa a la clau de volta, mostra, en el centre, l'heràldica dels Montcada i, en un dels seus costats, un escut que correspon a l'espòs de Berenguera de Montcada, Bernat Jordà d'Illa. En aquesta capella, ambdós senyals s'alternen en les parets interiors i també en el mur que dóna a l'església, així com en el nínxol on va col·locar-se l'ossari doble dels esposos.

Aquesta fornícula, de reduïdes dimensions, oberta a la banda est, té un delicadíssim gablet, calat, en la seva part superior. Si tenim present la degradació actual del monestir, l'excel·lent conservació d'aquesta ornamentació arquitectònica és absolutament insòlita. Recolza sobre sengles impostes ornamentades amb motius vegetals, alternats amb la doble heràldica esmentada. A l'esquerra hi veiem fulles d'alzina amb glans.

Tota la capella va estar ricament policromada. Encara es veuen restes de l'or que s'emprà en les fulles vegetals i del blau amb què es pintaren els muntants de la fornícula. Al fons d'aquesta, primitivament, hi deuria haver una escena figurada. Potser es tractava de la recepció de l'ànima al cel ja que queda la silueta d'un personatge masculí, beneint, situat sobre uns núvols, que podria correspondre a la figura de Déu Pare.[37]

Aquesta capella de la banda de l'Epístola que va servar l'ossari de Berenguera de Montcada i de Bernat Jordà d'Illa-[38] guarda nombroses analogies amb la capella dels Montcada de la Seu lleidatana. Concretament l'ornamentació de les mènsules que hem esmentat coincideix molt de prop amb les del panteó de la família a Sant Pere de la catedral.[39] Aquest punt pot ser important a l'hora de datar la d'Avinganya.

Quan Berenguera testà, esmenta l'existència d'una capella ja fundada en la qual vol enterrar-se: *in capella videlicet per Nos iam in ecclesia dicti Monasterii constructa et etiam edificata*.[40] Probablement és la mateixa al·ludida més endavant i dedicada a Sant Miquel, on institueix altres dos altars: un en honor de la Verge Maria i l'altre de Santa Maria Magdalena. Això situa la seva edificació en els anys immediatament anteriors al testament que dictà el 1336.

És difícil interpretar aquesta clàusula testamentària perquè creiem que les disposicions de Berenguera no van cumplir-se estrictament. Ja hem assenyalat que l'anàlisi arquitectònica referma la hipòtesi d'una primera campanya constructiva durant la qual s'edificà la gran capella oberta al costat nord de l'edifici, i el tram

36. Cayetano BARRAQUER y ROVIRALTA, *Las Casas de Religiosos en Cataluña durante la primera mitad del siglo xix. I*, Barcelona 1915, publicà una fotografía de Juli Soler, de la claraboia abans d'ésser destruida.

37. *Vid.* nota número 78.

38. Mentre les restes de Berenguera deurien dipositar-se dins l'ossari, no és tant segur que ho fossin les de Bernat Jordà d'Illa. Remetem a la nota 25.

39. Pel que fa a l'edificació d'aquesta capella *vid.* notes 46 i 47. És palès que l'ornamentació de les mènsules dels arcosolis situats a banda i banda de la capella dels Montcada a Lleida, tot i ésser més sumptuosa que la d'Avinganya, presenta elements similars. S'alternen els fullatges amb l'heràldica familiar i, com a la capella avinganyesa, veiem, entre altres, fulles d'alzina amb glans, treballades de forma similar.

40. *Vid.* apèndix número 1.

corresponent de la nau central. Hem insistit també en la seva funcionalitat com a panteó. Els arcosolis de banda i banda no s'obriren posteriorment en el mur sinó que aquest ja es concebé d'entrada amb les fornícules. Tornant al testament de Berenguera, s'esmenta allí la capella de Sant Miquel. És prou conegut el paper assignat a l'arcàngel en contextos funeraris. Precisament, de les dues variants iconogràfiques, aquella que el mostra com *psicopompo* serà extraordinàriament popular durante el gòtic i figurarà en l'ornamentació de nombrosos sepulcres.[41] Pensem que cal situar l'altar de Sant Miquel, existent l'any 1336, a l'indret més decididament funerari de l'església, és a dir, en aquesta capella bastida a la part de l'Evangeli. Quan Berenguera morí, tenia elegit el lloc de sepultura *in capella* (...) *constructa et etiam edificata*, però no esmenta per a res la seva tomba. Cal suposar que encara no existia. D'altra banda, el monument que servà definitivament les seves despulles és un ossari. Això pressuposa que fou esculpit quan calia traslladar els seus ossos o, almenys, pensant que només els hauria de contenir.

Si Berenguera havia pensat enterrar-se en aquesta gran capella dedicada a Sant Miquel, i ho fou definitivament en la situada al costat de l'Epístola, cal cercar les possibles raons. El seu testament també al·ludeix a la capella que havia d'edificar Bernat Jordà d'Illa, el seu marit, a la capçalera de l'església, *in capite Ecclesie dicti monasterii*. Aquesta indicació sumària respecte a l'emplaçament, no és suficient per a identificar la construcció amb la capella existent a la banda sud. No obstant això, creiem que cal fer-ho, però basant-nos en noves argumentacions. La seva fàbrica, d'entrada, és posterior a la de Sant Miquel i, d'altra banda, va concebre's inicialment per a allotjar la fornícula de l'ossari. Les impostes externes de l'arc que separa l'edificació, de la nau central de l'església, són idèntiques a les del nínxol, i per tant són contemporànies. Pel que fa a l'heràldica, s'alterna arreu la dels Montcada amb la corresponent a Bernat Jordà d'Illa. Sorprèn que ambdues armes tinguin un idèntic protagonisme, sobretot si es té present que qui posseïa el senyoriu era l'esposa. És aquest un fet del tot infreqüent, i només té sentit si considerem Bernat Jordà d'Illa com a promotor de l'obra. Així s'entendria, fins i tot, que hagués fet reproduir els seus senyals sobre els brocats del vestit de la figura jacent de Berenguera, com veurem més endavant.[42] Altrament, aquest fet esdevé incomprensible i sorprenent. Bernat Jordà d'Illa, un adventici casat amb la senyora de Serós, s'iguala amb aquest «gest» a la seva difunta esposa. Ens trobem, indubtablement, davant un testimoni d'art propagandístic que tendeix a l'exaltació del propi Bernat, a través de la seva equiparació als Montcada. Cal precisar que aquesta situació només pot correspondre's al període en el

41. Sobre la iconografia de Sant Miquel en aquesta vessant: Joaquín YARZA LUACES, «San Miguel y la balanza. Notas iconográficas acerca de la *psicostasis* y el pesaje de las acciones morales», *Boletín del Museo e Instituto Camón Aznar* 6-7 (1981), p. 15 i ss. Pel que fa a Catalunya, trobem emprat el tema a les pintures procedents de Sant Pau de Casserres (ara el Museu Diocesà de Solsona), la funció funerària de les quals es prou evident. Sobre elles remeten a l'article de Rosa Alcoy que es publica en aquest mateix número de la revista *D'Art*.

42. Podem assenyalar tres paral·lels significatius. Cecilia de Foix, enterrada a Bellpuig de les Avellanes, va maridar-se amb un Urgell. L'heràldica que figura en el coixí del seu sepulcre (ara al Museu dels *Cloisters* de Nova York) és mixta. El mateix succeeix en la figura jacent d'Alamanda de Rocabertí, maridada amb un Queralt, en el seu sepulcre de Santa Coloma; o bé en la figura femenina del sepulcre de Vallbona de les Monges, el marit un Alamany de Toralla. No obstant en tots aquest casos els «senyors», els propietaris d'un important senyoriu, eren els esposos, no les mullers com succeeix en el de Berenguera de Montcada.

Figura 4. Jacent del sepulcre de Ramon de Peralta i Espés, originàriament al monestir d'Obarra (Osca).

Figura 5. Sepulcre dels Aguiló (Església de Talavera). Detall de la figura femenina jacent.

qual el vidu reclamà l'herència de Berenguera i pledejà amb els Montcada lleidatans. És a dir, als anys compresos entre el 1340, data de la mort de Berenguera, i el 1342 aprox., quan encara documentem l'existència de conflictes. Veurem que el «gest» esmentat no serà l'únic atribuïble a Bernat Jordà d'Illa, però hem d'es-

perar l'anàlisi dels fragments escultòrics retrobats, procedents dels dos sepulcres monumentals d'Avinganya, per a fer-ho.

Pel que fa a les reformes del XIV dutes a terme a l'església del convent, podem avançar provisionalment una cronologia.[43] Ja hem assenyalat que la capella de Sant Miquel, dedicada tardanament a la Verge del Remei, va bastir-se abans del 1336. Aquest marge extrem coincideix amb la data que pot proporcionar-nos l'anàlisi estilística. Les claus de volta presenten certes semblances amb les corresponents de la capella de Jesús a la Seu lleidatana. Aquesta fou fundada pel bisbe Cescomes i la seva consagració data de l'any 1334 segons la làpida commemorativa.[44] De dimensions més reduïdes que la d'Avinganya, també la configuren dos trams: un de recte i l'altre poligonal, coberts amb volta de creueria. Cal destacar que aquí també s'han disposat, en el mateix ordre, dues claus que presenten idèntica temàtica: la *Maiestas* i l'Anyell Místic. Creiem que el treball escultòric és més reexit en les peces del convent trinitari però, no obstant això, existeixen certs elements comuns que cal assenyalar. La figura de Crist, disposada de manera idèntica a Avinganya, mostra un tipus similar d'ulls, lleugerament sobressortits, i també un peculiar rínxol sobre el front. Si la data de consagració de la capella de Jesús correspon al 1334, i existeixen aquestes relacions amb la de Sant Miquel a Avinganya, que es anterior al 1336, aquesta darrera podria haver-se edificat entre 1330 i 1336.

Quan Berenguera de Montcada mor, l'església del seu monestir ha esdevingut una construcció arquitectònicament sumptuosa. En testar, tampoc no s'oblidà d'augmentar aquesta llarga protecció i fundà nous altars preocupant-se també pels ornaments necessaris al culte. No obstant això, el document, tan preciós en aquestes qüestions, no esmenta per a res l'existència d'un sepulcre. Haurem d'esperar l'iniciativa del seu vidu, Bernat Jordà d'Illa, en els anys immediats a la seva mort. Aleshores es basteix la nova capella gòtica al costat de l'Epístola, molt pròxima pel que fa a l'estil de l'escultura arquitectònica a la dels Montcada de la Seu lleidatana.[45] Cal tenir present que aquésts remodelaren la fàbrica a partir del 1328,[46] i ja havia d'estar pràcticament enllestida l'any 1340.[47] Probablement, el

43. Aquestes apreciacions relatives a la fábrica poden haver-se de replantejar novament, si la restauració de l'edifici que s'endegarà aviat posa al descobert nous elements fins ara ocults.

44. ABAD LARROY, F., *El culto divino en la Seo Antigua de Lérida*. «Ilerda» 40 (1979), p. 50 a 52. La capella va ser fundada el 1330 i consagrada el 1334. Sobre las particularitats de la capella: BERGOS, J., *L'escultura a la Seu Vella de Lleida*, Barcelona 1935, pp. 264 a 272.

45. Remetem a la nota núm. 39.

46. Francisco ABAD LARROY, *op. cit.*, pp. 33 i 39 a 41. Els Montcada varen obtenir la seva capella, aleshores dedicada a Santa Peronel·la a la Seu de Lleida i encara de factura romànica, el 1328. Consta que Ot el Vell aquell any va comprometre's a traslladar els epitafis i enterraments que ja hi havia, a una altra capella de la catedral. Hem de situar la remodelació del que esdevindrà panteó dels Montcada, a partir d'aquesta data, però, probablement, les obres no s'entregaren fins després de la mort d'Ot el jove, esdevinguda el 1334. Amb això tindríem que l'edificació fou contemporània a la capella del bisbe Ferrer Colom, immediata. Aquesta cal considerar-la molt poc anterior a la mort del prelat, ocorreguda l'any 1340. Al realitzar-se la liquidació dels seus béns encara es paguen diverses quantitats als que han intervingut a l'obra (José RIUS SERRA, «La Colectoria de Almaraz Cabrespí con el inventario de los bienes del Obispo Ferrer Colom 1334-1340» *Analecta Sacra Tarraconensia* 15 (1942) pp. 381, 388-389).

47. El 18 d'abril de 1340, Ferrer Bassa feu àpoca a Ot de Montcada a compte dels treballs que realitzava per a la família (José Maria MADURELL MARIMON, «El pintor Lluís Borrassà. Su vida, su tiempo, sus seguidores y sus obras III» *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona* 10 (1952) apéndix 792,

promotor de la capella d'Avinganya va tenir molt present aquesta circumstància i, potser, hi hagué fins i tot una voluntat d'imitar el panteó dels seus parents. Els sepulcres que immediatament analitzarem, constitueixen el darrer testimoni de la voluntat de Bernat Jordà d'Illa d'aparèixer com a amo legítim del senyoriu que havia posseït la seva esposa, i com a successor prepotent dels Montcada de la baronia de Mequinença. No fou més que un «gest» efímer i alhora inútil, però emprà uns ressorts que no poden sinó admirar-nos: utilitzà l'art com un element propagandístic i manipulà les imatges per afavorir el seus propòsits.

5. *ELS SEPULCRES MONUMENTALS D'AVIGANYA. REFERÈNCIES ANTIGUES*

A mitjan segle XVII, com a conseqüència d'un plet en què van enfrontar-se els trinitaris contra els mercedaris,[48] els primers, per a reforçar la seva posició recopilaren tots aquells documents que els beneficiaven. Un argument important al seu favor era la possessió de les despulles de Constança d'Aragó, la filla il·legítima de Pere el Catòlic, sebollida a Avinganya. Els trinitaris van desplaçar un notari al convent, a fi de treure acta de l'existència d'aquestes restes. Així es féu, però convé dir que la minuciosa descripció del sepulcre monumental conservat aleshores dins l'església, té poc a veure amb el que havia de correspondre a una dama o, fins i tot, a una monja. El notari ofereix una relació escrupolosa d'allò que veu, però ho interpreta malament.[49] El que considera monges (es refereix tant a la figura jacent del sepulcre com als personatges integrants del seguici funerari) són cavallers. No era, per tant, la tomba de Constança d'Aragó la que hi havia a Avinganya sinó, molt probablement, la de Guillem Ramon de Montcada, pare de Berenguera. S'havia perdut la memòria de qui estava enterrat realment allí, i la tradició atribuïa el monument funerari més notable del convent al personatge més prestigiós sebollit a la Casa.

També recull aquesta tradició inexacta un altre personatge anònim, i probablement un segle posterior al notari,[50] que deixà una *Descripción de los escudos de armas y varios emolumentos del convento de Vingaña* ... Malgrat que en aquest

---

p. 314). L'any següent, el 20 de juny, trobem noves referències a l'esmentat encàrrec. En el document se'ns diu que el pintor realitzava unes taules destinades a la *capella sancti Petri, constructa in sede Ilerdensi* (José PUIGGARI, «Noticia de algunos artistas catalanes inéditos de la Edad Media y del Renacimiento», *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras*, 3 (1880) p. 76). Ambdues notícies permeten confirmar l'acabament de la capella a l'entorn de 1339-1340. sols així podien haver-se encarregat els retaules que l'havien d'embellir i servir al culte. Una errònia interpretació d'aquesta darrera notícia fa afirmar a: Nuria de DALMASES, Antoni JOSÉ PITARCH, *L'Art gòtic, sègles xiv i xv* («Història de l'Art Català» III), Barcelona, 1984, p. 49, que la capella s'inicià a partir del 26 d'abril de 1341.

48. *Vid.* nota número 10.

49. *Memorial aiustado del pleyto...*, fol. 162 a 164. Publica també el document: Antonino de la ASUNCIÓN, *Historia...* apènd. número 40. Remetem a l'apèndix número 2 del nostre treball.

50. La descripció està intercalada dins un volum miscel·lani de J. Caresmar (1717-1791). La lletra del quadern és diferent a la restant del relligat, però ha d'ésser contemporània a l'erudit i potser d'algun dels amics (un trinitari?) que li enviaren material a Bellpuig. Barcelona, Biblioteca-Arxiu dels Pares Franciscans, Ms., 5c-14, s.f. «Recull de notes diverses de Caresmar». Hi ha referències a aquest manuscrit a F. MARTORELL i TRABAL, «Manuscrits dels P. P. Caresmar, Pasqual i Martí a la Biblioteca del Convent de Francis-

cas es discuteixi l'atribució, també s'identifica el jacent amb una monja. El mateix autor esmenta un segon sepulcre dins l'església, amb figures jacents, que, indiscutiblement, no l'impressionà com el primer, encara que també en fa lloances.

Ambdues descripcions són valuosíssimes per a l'historiador. Fins el mes de març de 1985 constituïen els únics testimonis de l'existència d'uns sepulcres a Avinganya. Quan fa poc n'aparegueren fortuïtament diversos fragments,[52] l'estudi d'aquests monuments fou molt més viable. No sols podem analitzar, a partir de les restes conservades, el seu estil escultòric, sinó que, basant-nos en les descripcions antigues, podem precisar la seva ubicació originària i determinar com foren concebuts.

La segona descripció que hem esmentat és més àmplia que la primera. Al seu autor li interessaven els escuts i va trobar-los a les parets de l'interior del temple i en els dos sepulcres que detalla. El primer és el que correspon a la *que dizen que es la señora Constanza*. Ja hem dit que només pot ser de Guillem Ramon de Montcada, i veurem més endavant per què. En una altra capella *ay un sepulcro con dos estatuas de grandissimo primor* (...) *que son de hombre y mujer*. Aquest darrer, doble, evidentment, contenia les despulles de Berenguera de Montcada, filla de l'anterior, potser també les del seu espòs Bernat Jordà d'Illa.[53]

L'església d'Avinganya ha conservat altres tombes fins els nostres dies. L'autor de la *Descripción de los escudos*... n'esmenta algunes. Això no obstant, es tracta de simples sarcòfags, amb la coberta a dos vessants, que mostren, com a única ornamentació, diversos signes heràldics,[54] Nosaltres ens centrarem en l'anàlisi dels dos esmentats en primer lloc, els més decididament monumentals.

El primer estava ubicat a la capella anomenada tardanament del Remei, la gran edificació gòtica oberta a la banda de l'Evangeli. Es trobava entrant a mà dreta, sota l'arcosoli que, encara avui conserva elements ornamentals (fullatges en el perfil de l'arc). Hi havia el sarcòfag, amb quatre escuts que presentaven les armes dels Montcada en el seu frontis, i la figura jacent a la part superior. Les dues descripcions, especialment riques pel que pertoca a aquest sepulcre, detallen, igno-

---

cans de Balaguer», *Estudis Universitaris Catalans* XII (1927), p. 238. Agraim a Manuel Deviu i Fortuny la noticia d'aquest manuscrit i l'indicació de que en ell hi havia uns folis al·lusius a Avinganya.

52. Durant el mes de gener de 1985 un saquejador va remoure les laudes sepulcrals situades al bell mig de la nau de l'església. Inesperadament, sota una de les laudes no hi va aparèixer cap despulla sinó la part superior d'una cripta herm̀èticament tancada. El saquejador va procedir a rebentar-la des de dalt, trencant els maons de la volta. Potser cercava objectes metal·lics (monedes) i al no trobar-les respectà el que hi havia dins la cripta. Precisament en aquest lloc van aparèixer els fragments escultòrics que analitzem tot seguit.

53. Remetem a la nota número 25.

54. Es tracta de sepulcres del XIV, contemporanis a l'edificació de la capella, ja que presenten idèntica tipologia i, per la seva heràldica, han d'ésser anteriors al XIV, almenys en algun cas. En el situat més aprop del presbiteri segons la *Descripció*... (*Vid.* apèndix número 3) hi havia (actualment està molt malmés i no pot observar-se) un escut amb les armes dels Montcada i un segon amb cinc barres. Aquest podria haver contingut les despulles de Constança d'Aragó o bé del seu fill Pere. Quan va morir la Infanta, el nombre de barres d'Aragó no s'havien fixat encara. Durant el regnat de Pere el Catòlic i Jaume el Conqueridor la quantitat de pals oscil·lava (Martí de RIQUER, *Heràldica catalana des de l'any 1150 al 1550 I*, Barcelona, 1983, p. 117). En el sarcòfag immediat hi figuraven els senyals dels Montcada amb altres que presentaven respectivament el cervol, una lluna i les faixes de Bernat Jordà d'Illa (*Descripción*..., apèndix número 3). També hi havia un sarcòfag que ostentava únicament l'heràldica dels Cervelló. Aquest darrer es serva ara al Museu Diocesà de Lleida (*Vid.* nota 62).

rant-lo, el completíssim arnès que el jacent lluïa. La imatge del difunt, de *dos varas de largo*, vestia segons el notari *habito de Monja del Orden de la Santísima Trinidad* i, segons l'autor anònim, *vestido que es muy hermoso, y curiosamente labrado, todo esmaltado de las armas del numero 2 bien que de muy pequeño tamaño.*[55] El cap, segons el notari, anava cenyit *con un apretador, guarnecido assimismo con panes de oro.* En la segona descripció sen's diu: *sobre el velo de la cabeza se mira una esmalte de perlas, y menudas armas de otro numero 2, con el que a manera de cinta se ciñe la hermosa cabeza.* Pel que fa a les mans, mentre el notari no indica res, l'autor anònim apunta: *los guantes son de gasa hechos a pliegues sutiles como el velo de la cabeza y pechos.* Respecte als peus, ambdues descripcions són prou clares; a la del notari llegim: *en los pies tiene calzadas espuelas, y a las plantas de los pies ay un perro de piedra, que es el Tufon*; a la segona: *a los pies tiene un perrillo peludo y orejudo.* El jacent sostenia una espasa, segons esmenta el notari: *cruzada los brazos, tiene una espada guarnecida, la vayna, y las armas, con que está armada, guarnecidas con escudos de campo roxo, y ocho panes de oro.* I se cenyia la cintura: *con una especie de correa igualmente labrada*, indica l'autor anònim.

Es tractava, per tant, de la figura d'un cavaller protegit per una cota de malles. El capmall anava adornat amb una garlanda on s'havien emprat els senyals heràldics dels Montcada com a ornament.[56] Portava guants de malla i, sobre la cota, lluïa un perpunt, cenyit per una corretja, que s'ornamentava amb una reproducció de les petites peces metàl·liques, probablement esmaltades, que distingien el cavaller[57] i que en aquest cas mostraven les armes familiars. Tenia les mans encreuades sobre el cos i, al bell mig, sostenia una espasa col·locada dins la beina que també presentava l'heràldica montcadina. Als peus del jacent hi havia un gosset. Pròxim al cap de difunt figurava un àngel que *en la mano tiene un incensario, y en la otra una naveta*, segons el notari.

Les dues descripcions esmenten també un seguit de personatges que han de correspondre al seguici funerari, situat habitualment en un relleu que es col·locava al fons de l'arcosoli. El notari és el més exhaustiu de tots dos a l'hora de detallar l'escena. La distribució dels personatges, si el seguim, era: en primer lloc la figura d'un probable plorant,[58] un sotsdiaca, un diaca, un bisbe, un altre diaca, sis plorants més, un cavaller arrossegant l'estendard amb les armes dels Montcada i, finalment, altres nou plorants. De cadascun d'ells n'indica la indumentària i, en el cas dels oficiants, els objectes litúrgics que sostenen: llibres, creu processional, bàcul...

A l'exterior de l'arc, sota sengles pinacles, va anar-hi col·locada una possible Anunciació. L'any 1663, el notari dóna testimoni de l'existència de *una efigie de muger de media vara*, mentre que no diu res de l'àngel. En canvi, l'autor anònim, menciona un àngel amb un filacteri: *un letrero gotico que tiene un Angel en la mano.*

55. L'autor anònim numera els escuts que veu dins l'església d'Avinganya del 1 al 4. Concretament el número 2 correspon al propi de la família Montcada.

56. *Vid.* més endavant nota 88.

57. Martí de RIQUER. *L'Arnés del cavaller. Armes i armadures catalanes*, Barcelona, 1968, p. 70, recull un paràgraf de Llull a propòsit d'aquestes peces: *senyal en scut, e en sella e en perpunt és donat a cavaller.*

58. La descripció parla de monjes armades. Com més endavant veurem, es tractava de cavallers i coincideixen exactament amb els seus homònims al seguici del sepulcre dels Montcada a la Seu de Lleida.

6. *ELS FRAGMENTS RETROBATS*

La darrera descripció dels sepulcres d'Avinganya correspon al segle XVIII.[59] Cal pensar que van conservar-se *in situ* fins a començaments del XIX. L'estat actual dels fragments i el lloc on es trobaren fan pensar que la destrucció del monestir per l'exèrcit francès, documentada l'any 1809, va afectar greument aquests monuments funeraris.[60] No obstant això, la tradició que el monestir servava uns notables sepulcres, entre ells el de Constança d'Aragó, persistia a mitjan segle XIX.

Barraquer i Roviralta va visitar el convent, advertit per un trinitari de la seva existència.[61] Malgrat tot, no va trobar-lo. Ell veié únicament: *un sarcófago de la longitud de un hombre, dispuesto aquel en la forma acostumbrada con tapadura de dos vertientes lisas. La cara anterior del sarcófago carece de laude, y sólo tiene un grande ciervo a cada lado de ella. La caja o sarcófago, que es de piedra, apoya su lado posterior en el muro y el anterior sobre tres columnitas góticas que suben del pavimento. Como en el templo no vi otro sarcófago que el indicado, y esa señora, viuda, pudo haber estado casada con quien ostentara los ciervos, inclínome a pensar que el sepulcro indicado sea el mentado por el religioso.*[62]

Una referència de Ceferí Rocafort, corresponent a l'any 1908, constata el mateix fet: *s'hi conserva algún primorós detall d'una sepultura del segle XVé, faltant-hi'l sarcòfag com també han desaparegut els que hi havia en altres capelles al costat del presbiteri, un dels quals, segons se diu guardava les despulles de D.ª Constança, infanta d'Aragó, filla de D. Pere el Catòlic.*[63]

Probablement l'exèrcit napoleònic va trencar els sepulcres i restaren inutilitzats. Això justificaria que els seus fragments s'enterressin pietosament a una de les criptes de la nau central.[64] Han romàs en aquest indret fins fa poc, quan, fortuïtament, va ser oberta la cripta i aparegueren de nou.[65]

Entre els elements recuperats, tres procedeixen de les figures jacents dels sepulcres que hem descrit. Ha aparegut part del cavaller: pràcticament la totalitat del tors. De la figura de la dama del sepulcre doble s'han trobat dos fragments: la part superior del cos, amb el cap que recolza sobre un coixí bellament ornamentat; i un troç de la part baixa del vestit.

Al tors masculí (de 0,43 x 0,45 cm.) li manca el cap i un bon troç de l'espatlla esquerra (Fig. 2). Ha desaparegut la part baixa del cos, així com també les mans. El que conservem respon estrictament a la descripció que se'n féu als segles XVII i XVIII. El cavaller anava vestit amb cota de malla, i hi portava a sobre un perpunt

59. *Vid.* nota 50.

60. M.ª del Carme TORRES, *El fet religiós a les terres de Lleida durant el temps de Ferran VII*, Lleida 1983, pp. 17-18. Federico LARA PEINADO, *op. cit.*, p. 37.

61. Cayetano BARRAQUER y ROVIRALTA, *op. cit.*, p. 258.

62. *Ibídem*, p. 260. Aquest sepulcre és al Museu Diocesà de Lleida on té el número d'inventari 458.

63. Ceferí ROCAFORT, «De les Garrigues al Pla de Lleyda -acabamant-» *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 160 (1908), pp. 129-133.

64. Sembla lògic pensar que la cripta fou construïda després de l'atzucac napoleònic i potser amb la intenció de dipositar-hi totes les restes humanes i escultòriques de les sepultures destruïdes. El fet d'ésser una construcció relativament nova, aprofitant materials anteriors, i sense cap mena d'orifici comunicador sembla demostrar-ho. D'altra banda, històricament no podia haver estat construïda en cap altre moment puix que coneixem la data de l'ensulsida (1809) i la de l'exclaustració (1834).

totalment ornamentat. Es combinen dos motius: un bell floró que emmarca l'escut dels Montcada i una mena de drac amb les ales mig desplegades. Pel damunt de l'entrecreuament dels braços, sorgeix el pom de l'espasa que presentava, al bell mig, l'heràldica familiar. Encara es conserven restes de la policromia originària, especialment el camp roig dels escuts.

Pel que fa a la figura femenina, el tamany d'allò que s'ha recuperat i l'espai que li estava reservat dins la capella d'on procedeix indiquen que fou un ossari. El fragment major correspon a la part superior del cos (de 0,56 x 0,40 cm.). La dama reposa el seu cap sobre un coixí decorat amb un entramat romboïdal que emmarca florons (Fig. 3). La totalitat del seu contorn l'ocupa una sanefa on s'alternen els motius vegetals i els heràldics. Els escuts corresponen als Montcada i a Bernat Jordà d'Illa, el seu espòs.[66]

Té els ulls tancats i descansa plàcidament amb les mans creuades sobre la falda. Porta el cabell deslligat i cenyeix una garlanda de la qual sobresurten tres florons. S'empren com a ornament, també aquí, els senyals familiars alternats, com ho veurem igualment al llarg dels brocats que adornen el vestit.

Aquest comprèn una gonella interior, de la qual sobresurten les mànigues, i, al damunt, un vestit cenyit en la part alta, que marcava considerablement els malucs i que presentava un gran vol en els braços. És remarcable la riquesa dels brocats que ornamentaven ambdues peces i que també apareixen en la capeta disposada delicadament sobre les espatlles. Aquesta es lliga, pel davant, amb sengles nosques o texells,[67] al bell mig dels quals hi descobrim novament l'escut dels Montcada. El segon fragment retrobat de la figura femenina (0,22 x 0,24) correspon a la part baixa del vestit, on la tela cau configurant nombrosos plecs.

7. *ANÀLISI TIPOLÒGICA*

Les peces recuperades, com hem vist, procedeixen de sepulcres diferents: el jacent masculí del de Guillem Ramon de Montcada, i, el femení, de l'ossari de la seva filla. D'ambdós, el més espectacular era el primer.

Es tractava d'un sepulcre adossat a la paret i disposat sota un arcosoli. El sarcòfag no mostrava decoració figurativa i el seu frontis l'ocupaven quatre escuts amb les armes de la família: *ay quatro escudos con ocho panes de oro cada uno*.[68] La part interna de l'arc allotjava un relleu amb la representació de les exèquies del difunt. Com a particularitat pot assenyalar-se que incloïa elements tant de la celebració litúrgica com de la profana. Ultra els oficiants i el seguici, hi havia un cavaller arrossegant l'estendard, amb les armes dels Montcada: *tras estas seis estatuas*

65. *Vid.* nota número 32.

66. L'escut dels Montcada no presenta cap mena de problema. L'heràldica de Bernat Jordà d'Illa, en canvi, no l'hem trobada recollida enlloc. Això no obstant, atés que la capella no pot correspondre sinó a Bereguera i al seu segon marit, hem atribuït el escut amb faixes a aquest.

67. Les nosques i els texells foren unes peces d'orfebreria usades frequenment durant el XIV. S'empraven per a sostenir el mantell sobre les espatlles. Els inventaris en descriuen algunes que serien extremadament luxoses: José-Ernesto MARTÍNEZ FERRANDO, «Nosques reials catalanes», *Miscel·lania Puig i Cadafalch I*, Barcelona 1947, pp.

68. *Vid.* apèndix número 2.

de Monjas, està una Monja a cavallo con espuelas doradas, tiene en las manos un estandarte de campo roxo, y en el pintados los panes de oro, arrastrando dicho estandarte por el suelo.[69] Aquest darrer, il·lustrava la cerimònia coneguda com el «Córrer les armes», documentada a Catalunya en funerals reials i nobiliaris.[70] Finalment, a la part externa de l'arc, hi havia una Anunciació sota sengles pinacles.

La disposició del monument funerari s'adscriu a una de les tipologies habituals en la Catalunya de la primera meitat del XIV. Respon a una solució que trobem, en l'exemplar més antic conservat, al sepulcre d'Ermengol X, originàriament a Bellpuig de les Avellanes, ara al Museu dels Cloisters de Nova York. Malgrat que aquest és molt més sumptuós, ja que presenta el col·legi Apostòlic en el frontis del sarcòfag, a banda i banda d'un Crist central, completat amb un seguit d'imatges exemptes ara perdudes –entre elles una Verge amb l'Infant–, serveix perfectament a l'hora de cercar un precedent immediat.[71] En aquest monument funerari, disposat sota un arcosoli, l'escultura desbordava els límits estrictes de la caixa i de la coberta, com ho farà en el de Guillem Ramon de Montcada, a Avinganya.

Amb tot, es probable que el túmul més pròxim al que tractem, fins i tot en l'aspecte estilístic, sigui el sepulcre dels Montcada conservat parcialment a la Seu de Lleida. Malgrat que la reconstrucció provisional d'aquesta tomba contempla la disposició dels dos jacents plegats, com si s'hagués concebut inicialment com una sepultura doble, potser cal considerar la possibilitat contrària: que es tractés de dos sepulcres independents. El lloc d'on procedeixen, la capella de Sant Pere a

69. *Descripción...*, apèndix número 3.

70. El «Córrer les armes» era una celebració de tipus cavalleresc, integrada en el funeral dels reis segons ens donen a conèixer determinades fonts (Francesca ESPAÑOL BERTRÁN, «Esteban de Burgos y el sepulcro de los Queralt en Santa Coloma (Tarragona *D'Art* 10 (1984), p. 163 y ss.). En l'article mencionat, nosaltres ja ens sorpreníem davant la presència de dues escenes al·lusives a la cerimònia en un sepulcre nobiliari de la segona meitat del XIV. Ara podem fer retrocedir encara més la data de la seva aparició i, a partir d'altres monuments senyorials, no reials. El sepulcre de Guillem Ramon de Montcada, segons detalla el notari del XVIII, incloïa: *una monja a cavallo con espuelas doradas, tiene en las manos un estandarte de campo roxo, y en el pintados los panes de oro, arrastrando dicho estandarte por el suelo. Iten, tras esta efigie se siguen nueve monjas, asimismo con tahalies, y espadas, y en la una està postrada a los pies de el cavallo, puesto el rostro en los remates del estandarte, que arrastra por el suelo...*, que respon estretament a les notícies que esmenten el desenvolupament de dita celebració. També hi havia dos cavallers arrossegant estandarts amb l'heràldica dels Montcada als muntants de l'arcosoli del sepulcre de la Seu de Lleida, dels quals només se'n conserva un. Igualment els ostentava el monument d'Ermengol X a Bellpuig de les Avellanes segons indica Jaime CARESMAR, *Historia de Santa Maria de Bellpuig de las Avellanas*, Balaguer 1977, p. 69: *En la parte exterior del nixo havia un hombre a caballo, cubierto él y la cabalgadura de luto, sosegado, con la celada puesta: ahora falta el de la izquierda...* La constatació d'aquests nous exemples invalida la hipòtesi d'una cerimònia exclusivament reial. Potser si el seu origen fos comtal s'explicaria la seva presència a Bellpuig en una data tant primerenca. Amb tot, cal considerar que la petita noblesa podria haver-se apropiat, amb el pas del temps, d'aquesta celebració i també que els artistes, utilitzant models funeraris previs, van poder contribuir a la seva difusió iconogràfica.

71. La descripció més detallada d'aquest sepulcre correspon al segle XVIII i és de Jaume Caresmar que va veure'l *in situ* quan encara conservava elements que més tard es perderen: Jaime CARESMAR, *op. cit.* pp. 68-69. Els sepulcres de Bellpuig i, especialment el d'Ermengol X, atribuït tradicionalment a Ermengol VII, però pertanyent al darrer membre de la família Cabrera que senyorejà en el comtat segons hem aclarit en la nostra tesi doctoral (Francesca ESPAÑOL BERTRAN, *L'escultura gòtica funerària...)*, han estat repetidament estudiats per J. J. RORIMER, «A fourtennth century catalan tomb at the Cloisters and related monuments» *The Art Bulletin* 13 (1931), pp. 409 a 436; del mateix autor: «Four tombs from Las Avellanas and other gothic sculptures» *The Metropolitan Museum of Art Bulletin* 8 (1950), pp. 228 a 241 (aquest darrer traduït al català i publicat a *Ilerda* 45 (1984) p. 219 i ss.).

la catedral lleidatana, ha estat excessivament remodelat per a permetre confirmar aquesta hipòtesi. Així, els murs interns no conserven cap indici del lloc on s'haurien encastat originàriament els relleus amb el seguici funerari, que s'integraven en el monument, al fons del corresponent arcosoli. Això no obstant, la mateixa longitud d'aquests plafons (tres conservats a Lleida, el quart a Barcelona) [72] podria confirmar la hipòtesi que plantegem. La llargada total (2,20 mts.) no té cabuda dins un arc preparat per aixoplugar un sarcòfag. Tanmateix, si no s'haguessin disposat així seria l'únic cas de superposició de dos registres conegut a Catalunya.[73] D'altra banda, els grups de personatges que el composen estan perfectament diferenciats. Els relleus amb figures de dones podrien haver pertangut al femení, i els que presenten cavallers al masculí.

Si considerem el segon sepulcre independent del primer, és obvi que ens trobem davant d'una solució idèntica a l'emprada a Avinganya. Altrament, si el frontal del sarcòfag conservat és l'originari, tampoc aquí no s'utilitzà cap mena de decoració figurada. Recordem que allotja sengles escuts inserits dintre quadrilòbuls.[74] I, si comparem la descripció que va deixar-nos el notari d'Avinganya respecte al seguici del sepulcre de Guillem Ramon, observarem que les figures dels plorants coincideixen estretament amb les conservades a Lleida: *seis Monjas, que cada una tiene colgado de los ombros un tahalí, y del tahalí pendiente una espada...* Per últim, també a Lleida hi havia una escena al·lusiva al «córrer les armes», de la qual es conserva un fragment.[75]

El jacent del sepulcre masculí dels Montcada de Lleida té molt a veure, estilísticament i tipològicament, amb el d'un membre de la família Peralta (Fig. 4), originàriament al monestir d'Obarra.[76] Ambdós vesteixen cota de malla i llueixen, al cap, una garlanda. Mentre el primer porta un perpunt sisat, el del Peralta és de màniga llarga i du guants. Pel que fa a l'ornamentació d'aquesta tela, tot i ser dife-

72. Els tres servats a Lleida es troben actualment a la Seu Vella. Dos d'ells amb figures femenines (0,53 x 0,93 i 0,53 x 0,79 cm), el tercer amb oficiants i cavallers (0,53 x 0,91 cm). El que està a Barcelona es serva al Museu Marés. Porta el número 120 d'inventari i el 150 de catàleg, medeix 0,60 x 0,84 cm.

73. Certament el monument d'Ermengol X d'Urgell, ara als Cloisters de Nova York presenta dos frisos sobreposats: un immediat al jacent i l'altre més amunt, al fons de l'arcosoli. En opinió nostra, el segon podria ser posterior i, per tant, no haver format part del sepulcre inicialment. Per altra banda, tot i que l'única descripció del sepulcre dels Montcada de Lleida, fiable, es la de Luis ROCA FLORENJACHS, (*La Seo. Memoria de la catedral antigua de Lérida*, Lérida 1881, pp. 57-58), escrita abans de 1878 i aquí ja s'esmenta el sepulcre doble, pot considerar-se la modificació del seu emplaçament. L'autor menciona el monument dels Marquesos d'Aytona situat sota un arcosoli a l'esquerra de la capella i el que comentem, servat ja aleshores en el corresponent de la banda de l'Epístola. Com que el primer és una obra tardana, no és pas inviable suposar que, per a col·locar-lo allí, s'hagués mogut el més antic: bé el masculí, bé el femení. Quan Roca Florejachs redactà el seu estudi, els relleus destinats al fons dels arcosolis estaven reunits en un de sol i disposats en dos registres.

74. A Avinganya, amb els fragments dels jacents, van aparèixer diversos troços d'altres sarcòfags que hi hagué en el monestir. En aquests, els escuts estan insertats dins quadrilòbuls.

75. Forma part d'un dels muntants del monument reconstruït a la Seu Vella. Hi apareix un cavaller vestit amb gramalla, arrossegant l'estendard amb les armes dels Montcada. Originariament n'hi havia dos, un per banda: Luis ROCA FLOREJACHS, *op. cit.*, p. 58.

76. El sepulcre, originariament a Obarra, desaparegué fraudulentament a començaments de segle i acabà formant part de la col·lecció reunida al Grosvenor House de Londres. Existeix un detallat estudi sobre la indumentària d'aquest cavaller: J. G. MANN, «Notes on the Armour worn in Spain from the tenth to the fifteenth century» *Archaeologia* 83 (1933), pp. 285-305.

rents, no poden pas deixar d'ésser assenyalades estretes relacions. S'empra en totes dues una decoració basada en les respectives armes familiars, però, mentre que en el Montcada unes àligues sostenen els escuts, en el Peralta aquests apareixen inserits dintre sengles florons vegetals, i uns petits dracs complementen l'ornamentació. En aquest darrer punt, el jacent de la família Peralta té molt a veure amb el tors trobat a Avinganya. Si observem detingudament el perpunt d'aquest darrer ens adonarem que els elements decoratius emprats són idèntics a aquell. No sols és comuna la configuració dels escuts sinó que també ho són els petits dracs, així com el disseny del pom de l'espasa.

En el sepulcre d'Obarra, el frontal del sarcòfag també s'ha decorat amb un seguit d'arcs que aixopluguen els escuts amb l'heràldica corresponent. Tot i que aquí no són pas quadrilòbuls sinó arquets, la solució és similar.

L'ossari de Berenguera de Montcada i de Bernat Jordà d'Illa va estar situat dintre la fornícula oberta a mà esquerra entrant a la capella de la banda de l'Epístola. El nínxol encara es conserva i, com hem dit, presenta una delicada claraboia a la part superior. La fondària és de 0,47 cms. i això contribueix a determinar com fou concebuda aquesta sepultura. Segons la descripció del XVIII era doble: hi havia dos jacents, home i dona. Probablement van disposar-se sobre la tapa i al frontal de l'ossari, respectivament. Aquesta és una solució emprada habitualment en aquells indrets en els quals la fondària del mur no permet situar les dues figures una al costat de l'altra. Així la trobem en diverses ocasions al monestir de Pedralbes i també en un sepulcre conservat a Vallbona de les Monges,[77] entre d'altres.

La fornícula on estava col·locat l'ossari no ostentava decoració escultòrica figurativa. Contràriament a allò que succeïa en el sepulcre de Guillem Ramon, el seu pare, aquí la decoració complementària fou exclusivament pictòrica. Es conserven encara, al fons del nínxol, restes de pintures. En concret, la silueta d'una figura masculina amb la mà en actitud de beneir i situat sobre el que semblen uns núvols, que podria identificar-se com Déu-Pare.[78]

De la totalitat de l'ossari, només s'ha recuperat part de la figura jacent femenina que representava a Berenguera de Montcada. La seva disposició i la indumentària recorden estretament l'homònima del sepulcre montcadí a la Seu de Lleida. Convé no oblidar que ja hem establert relacions entre el sepulcre de Guillem Ramon i el masculí de la mateixa família a la catedral. Els cossos d'ambdues figures, amb les mans creuades sobre la falda, recollint part del vestit, són iguals, com ho són els coixins on descansen i també les cotes i mantells que llueixen. Es van re-

77. A Pedralbes el trobem emprat als sepulcres de Ròmia Sarrià Despalau i en els atribuits a les famílies dels vescomtes d'Illa –Canet i Anglesola, respectivament (Juan AINAUD, José GUDIOL, F. P. VERRIE, *Catálogo Monumental de España: La ciudad de Barcelona*, Barcelona, 1947, vol. Láminas, fig. 776, 777, 775. A Vallbona de les Monges, en el sepulcre d'un Alemany de Toralla i la seva esposa. Publica la fotografia: Martí de RIQUER, *L'arnès del cavaller...*, fot. 109.

78. Una solució similar s'emprà en sengles sepultures del monestir de Pedralbes. Tot i que allí l'estil de les pintures s'adscriu al gòtic italianitzant i els restes d'Avinganya són lineals, iconogràficament responen a un mateix model. L'ànima transportada al cel per dos àngels i rebuda per Deu Pare situat a la part alta de la composició, figura, amb variants, en els dos arcosolis dels monuments funeraris de Constança de Cardona-Pinós († 1326), Elisenda de Pinós Montcada († 1361) i Beatriu de Fonollet († 1362), en el claustre del monestir. Publiquen imatges d'aquests enterraments: Juan AINAUD, José GUDIOL, F. P. VERRIE, *op. cit.*, volum de làmines figs. 800 i 801.

petint, igualment, idèntics brocats en les teles i, així mateix, ambdues llueixen unes exquisides peces d'orfebreria que la moda de l'època havia popularitzat per a sostenir la capa sobre les espatlles.

Com veurem tot seguit, aquestes coincidències entre els sepulcres d'Avinganya i els dels Montcada a la catedral de Lleida no són únicament tipològiques. Les connexions assenyalades tenen una raó inqüestionable. Amb diferència de major o menor qualitat, aquests monuments, així com el del Peralta, originàriament a Obarra, poden ser adscrits a un mateix taller escultòric.

8. ANÀLISI ESTILÍSTICA

La figura jacent de Berenguera de Montcada, per haver-se trobat més sencera i, especialment, per conservar el cap, descobreix estilemes del seu escultor. La cara, tot i estar malmesa en part, ens permet adonar-nos de l'ús d'una particularíssima modalitat d'ulls i celles. Els primers estan tancats, però l'artista ha reproduït acuradament cada una de les pestanyes. D'altra banda, les celles, malgrat que posteriorment foren perfilades amb pintura, també s'han dibuixat amb detall.

Aquest fet no és freqüent en l'escultura funerària a casa nostra. Habitualment els jacents es representen adormits i sumits en una inalterable placidesa, però no s'acostuma a ser tant minuciós en allò que pertoca a les pestanyes. Són escasses, per tant, les obres que poden assenyalar-se com a paral·lels i, per aquesta raó, més significatives. La recerca en aquest sentit ha estat, al nostre parer, molt positiva i l'estilema esdevé útil i clarificador.

Apareix concretament a la imatge de Cecília de Foix en el seu sepulcre de Bellpuig de les Avellanes, ara al «Museu dels Cloisters» de Nova York;[79] en les dues figures jacents del sepulcre doble conservat al Museu Diocesà de Tarragona procedent de Santa Perpètua de Gaià;[81] en les dels Montcada de Lleida; en la del Peralta inicialment a Obarra i, més tardanament, en les dels Queralt al monument de Santa Coloma (Tarragona).[82] Simptomàticament tots aquests sepulcres es troben en àrea lleidetana. Els més allunyats són els d'Obarra, Talavera, Santa Perpètua i Santa Coloma, però, en el quart, els jacents són obra d'un artista originari de Lleida, Pere Aguilar,[83] i el segon pot atribuir-se amb seguretat a Guillem Seguer, un mestre actiu igualment en terres de ponent. El tercer probablement depen de Bellpuig i, pel que fa al primer, les estretes relacions de la família Peralta amb la capital del Segrià estan documentades tot el llarg del segle XIV.[84]

79. Remetem als articles de J. J. Rorimer citats a la nota 71.

80. El sepulcre correspon indiscutiblement a un Aguiló: A. BACH i RIU, «El sarcòfag de Talavera i la família So» *Ilerda* 39 (1978), pp. 37 a 51.

81. Es conserven en el Museu unicament els dos jacents. El número d'inventari és el 245 i el 246, respectivament. Al nostre entendre la imatge femenina podria derivar molt directament de la Cecilia d'Urgell. És obvi que l'artista està mancat d'habilitat escultòrica, però reprodueix justament allò que és més característic en el de Bellpuig de les Avellanes.

82. FRANCESCA ESPAÑOL BERTRAN, «Esteban de Burgos...», p. 43, fig. 3.

83. *Ibidem*, pp. 136 i ss.

84. Un Peralta fou nomenat bisbe de Lleida la segona meitat del XIII: Luis ROCA FLOREJACHS, *op. cit.*, p. 49. Per altra banda, diversos membres de la família Espés (segón cognom del noble sebollit a Obarra)

Tots aquests monuments esmentats, excepció feta dels que poden dependre d'un mateix taller (Montcada de Lleida, Montcada d'Avinganya, Peralta d'Obarra) no tenen relació entre si. El de Cecília de Foix és molt primerenc respecte als altres per a poder establir relacions estilístiques directes,[85] i el dels Queralt és massa tardà pels nostres propòsits. En canvi el dels Aguiló a Talavera, que nosaltres atribuïm a Guillem Seguer, és una peça clau dins el nostre discurs.

Guillem Seguer, l'artista que dirigí les obres de la Seu lleidetana a mitjan segle XIV, va estar domiciliat a Montblanc durant un cert període de la seva activitat laboral.[86] Els encàrrecs documentats aleshores, procedeixen de l'àrea de les Garrigues i Conca de Barberà. L'obra del sepulcre de Talavera podríem situar-la en el marge comprès entre 1341-1348. La trajectòria del mestre i els corrents que conformen el seu estil són desenvolupats detalladament en una monografia que tot just estem enllestint sobre l'artista. Per aquest motiu passem per alt aquesta problemàtica, per a situar-nos en el punt que ens interessa.

Malgrat que s'hagin assenyalat llunyanes relacions entre els sepulcres de Bellpuig de les Avellanes i el femení dels Montcada a Sant Pere de Lleida,[87] probablement l'estadi intermig d'aquest possible contacte, l'ocupa la jacent de la tomba de Talavera, especialment el seu rostre i les seves mans (fig. 5). Si el comparem amb el lleidatà ens adonarem que hi ha una relació manifesta. Traeix el mateix tractament de la cella –que d'altra banda constitueix un estilema diferenciador, entre d'altres, de l'obra de Seguer–, i també és similar la reproducció acurada de les pestanyes, la distribució del cabell i el treball de l'exquisit tocat que llueix. Remarquem encara els plecs del coll, així com l'inici del pit i, per últim, un estilema força peculiar del nostre escultor: malgrat que no acaba de resoldre acceptablement les mans de les figures, és extraordinariament minuciós a l'hora de reproduir els nusos dels dits i també les ungles. Tot això, present en el sepulcre de Talavera, ho retrobem a Lleida en la figura femenina. Aquest darrer acusa, no obstant això, una marcada diferència respecte al primer en allò que pertoca, d'una banda, al plegat del vestit, i de l'altra al preciosisme manifest de la talla. Mentre que podríem qualificar l'obra de Seguer en el sepulcre de Talavera d'austera i continguda, la jacent montcadina és ostentosa: es reprodueix acuradament qualsevol dels ornaments de la indumentària; el coixí també és d'una gran riquesa, i el plegat de la part baixa del vestit és totalment exuberant.

Fins ara hem utilitzat la figura femenina del monument de Talavera com element de referència per a l'anàlisi de l'estil del taller d'on sorgeixen els sepulcres dels Montcada a la Seu de Lleida. No obstant això, el cavaller del mateix sepulcre pot aportar-nos noves vies de coneixement. En el seu rostre es troba novament la

---

s'enterraren a la capella Çescomes de la catedral de Lleida (*Ibidem*, p. 52-53). Sobre la nissaga i els seus contactes amb Lleida: Josep LLADONOSA I PUJOL, *La Suda, parròquia de la Seu de Lleida*, Lleida 1979, pp. 120 y ss.

85. El sepulcre de Cecila de Foix es anterior a l'any 1314, data de la mort del seu fill Ermengol X.

86. L'únic article publicat fins ara sobre l'artista és de Pere BATLLÉ HUGUET, «Esculturas del artista montblanquense Guillem Seguer (siglo XIV)», *Analecta Sacra Tarraconensia* 15 (1942) pp. 93-99. També recull una notícia relativa a la seva activitat Sanç CAPDEVILA, *La Seu de Tarragona*, Barcelona 1935, p. 103.

87. *Vid.* nota 85.

particularitat de les pestanyes. En canvi, les celles s'han resolt de manera diferent de com les veiem en la seva esposa. Aquí s'ha optat per unes celles més naturalistes, idèntiques a les del Sant Joan de Vinaixa (obra documentada de Seguer, destruïda durant la guerra): els pèls que les conformen s'han detallat acuradament. D'altra banda, i pel que fa a la indumentària, llueix cota de malla, amb perpunt sisat superior, i se cenyeix el capmall amb una garlanda. Aquesta darrera particularitat –que probablement va tenir a Catalunya, en els seus orígens,[88] una justificació de tipus històric–, la llueixen altres jacents de la nostra escultura, especialment aquells que podem vincular al taller del mestre Aloy de Montbrai.[89] També el Peralta d'Obarra la porta, així com el Montcada de la Seu de Lleida, i l'esmenten les descripcions del jacent de Guillem Ramon de Montcada, a Avinganya.

Arribats a aquest punt, novament podem assenyalar possibles coincidències entre la sepultura de Guillem Seguer a Talavera i el conjunt de sepulcres que hem relacionat estilísticament. La presència d'aquesta diadema en tots ells s'ha de considerar prudentment, però no deixa d'ésser un element significatiu. Cal fer el mateix amb el tipus de cella que destacàvem en la figura masculina de la tomba de Talavera. No essent habitual en el gòtic català, és remarcable que el trobem precisament en una obra que atribuïm al possible taller lleidatà derivat de Seguer: el presenta la jacent de Berenguera de Montcada d'Avinganya. Tampoc no deixa d'ésser interessant constatar que Seguer, en el sepulcre de Talavera, ha resolt amb més habilitat la figura femenina que no pas la masculina. En aquesta darrera hi descobrim un seguit d'imperícies: la cota en la part on s'inicia el capmall s'ha resolt amb poca destresa. El cap i el coll esdevenen excessivament amples i desproporcionats respecte les espatlles. També manca harmonia entre les diferents parts del cos, especialment en les cames, que són singularment curtes. Aquest problema també el retrobarem en la figura jacent de Peralta d'Obarra i potser el presentaria, a més, la de Montcada de Lleida si s'hagués conservat íntegra.

9. *ATRIBUCIÓ*

Guillem Seguer està documentat a la Seu de Lleida, a partir d'una notícia indirecta segons la cual l'any 1371 les seves despulles van ser dipositades a la Seu. La làpida que commemora aquest trasllat el menciona com a *MESTRE DE LA DITA*

88. José-Ernesto MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II de Aragón. Su vida familiar I*, Barcelona 1948, p. 70, nota 24. L'autor assenyala la possibilitat que es tractés de corones comtals o, almenys, que en origen ho fossin, la hipòtesi no deixa d'ésser suggestiva.

89. Pere FREIXAS «L'Obra del mestre Alcoy a Girona». *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXVI [1982-83], p. 79), al·ludeix al document que vincula a mestre Aloy amb els sepulcres de l'església del Puig de València. Concretament amb el de Margarida de Llúria i Entença. Probablement també pot relacionar-se amb el taller d'aquest artista el jacent de Robert de Llúria i el relleu amb el seguici funerari situat darrera la imatge de Bernat Guillem d'Entença, al mateix monestir. Igualment, l'ossari del noble Hug de Cervelló († 1332) a Sant Francesc de Vilafranca. El mestre que pot haver obrat aquestes peces, peculiarísssim pel que fa al treball de les orelles dels personatges, intervingué en l'obra del cor de la catedral de Girona. Es tracta, per tant, d'un artista estretament vinculat a Aloy. Tant el jacent de Robert de Llúria al Puig, com el de Vilafranca, mostren aquestes garlandes, entre altres de l'àmbit català.

SEU.[90] La referència, absolutament avara, ha servit, no obstant, per a atribuir a Seguer la direcció de les obres de la catedral en el període immediatament anterior a l'arribada de Cascalls, i per a poder relacionar amb la seva presència a aquella ciutat certes escultures que manifesten el seu estil.

Òbviament, el que acabem d'anotar és, amb tot, exigu. Es desconeixen les dates extremes que fixen la seva permanència allí, i cal revisar la que s'ha avançat respecte al moment del seu trasllat a Lleida. S'ha proposat hipotèticament el 1345,[91] però l'artista aleshores encara estava domiciliat a Montblanc i continuava en aquesta vila el 1348.[92] Cal considerar, per tant, posterior a aquesta data el seu nomenament com a mestre major.

És notori que aquestes referències documentals situin l'activitat de Guillem Seguer a Lleida en un període avançat de la seva activitat professional. Amb tot, potser cal considerar la notícia que al·ludeix a un artista del mateix nom treballant a Lleida l'any 1326.[93] Si bé les primeres dates esdevenen excessivament tardanes per a vincular els sepulcres dels Montcada (tant els avinganyesos com els de la capella de Sant Pere a la Seu) al seu taller, la darrera és molt convenient. Permet plantejar la possibilitat d'un artista format vora el mestre, i per tant pròxim al seu estil, el qual havent assimilat els seus estilemes, hauria realitzat els monuments funeraris entorn del 1341. Aleshores s'estava acabant la capella de Sant Pere a Lleida i Bernat Jordà d'Illa reivindicava encara els seus drets sobre el senyoriu de Berenguera, i actuava, per tant, com a senyor de Serós, Mequinença, Faió i Almatret.[94]

10. CONCLUSIONS

Mentre la fixació del parentiu estilístic amb l'obra de Seguer pot ajudar-nos a situar en el panorama de l'escultura gòtica catalana les peces avinganyeses, la troballa de les descripcions ens ha permès determinar l'estructura i tipologia d'aquests monuments funeraris. No obstant això, no eren pas aquests els únics aspectes suggestius de l'estudi. Calia cercar el promotor de l'obra, i això involucrava tant els qui havien endegat la reforma arquitectònica de l'església del

90. Jesús TARRAGONA, «Inscripcions i làpides sepulcrals a la Seu Vella de Lleida» *Ilerda* 40 (1979), p. 311, publica íntegrament la làpida mencionada.

91. Gabriel ALONSO GARCÍA, *Los maestros de la «Seu Vella de Lleida» y sus colaboradores*, Lérida 1976, p. 21.

92. Contracta aleshores una vidriera per la iglesia de Santa Coloma de Queralt, el document figurarà en la monografía esmentada sobre Guillem Seguer.

93. Josep LLADONOSA I PUJOL, *La ciutat de Lleida*, Barcelona 1956, p. 15.

94. No descartem la troballa de noves notícies documentals al·lusives especialment als Montcada de Lleida. Però, ara per ara, no les tenim. A partir d'aquests condicionants convé puntualitzar que, en opinió nostra, els sepulcres dels Montcada no necessàriament han d'haver sorgit del taller de Seguer. També existeix la possibilitat d'un artista format en el mateix ambient que el primer, per tant, absolutament contemporani a ell en la trajectòria artística. Nosaltres hem utilitzat a Seguer perquè la seva personalitat, a pesar de les deficiències, és mínimament coneguda i pot refer-se la seva trajectòria professional a partir de l'atribució d'obra i l'elaboració del catàleg corresponent. Hem considerat útil emprar el seu nom perquè, malgrat que documents futurs poden descobrir-nos el nom de l'artista anònim, és obvi que existeix una relació estilística innegable entre ambdós,i Seguer és l'únic punt de referència amb què comptem.

monestir, convertida primordialment en panteó després de la intervenció, com els qui pensaren en un tipus de sepulcre monumental més ambiciós que els preexistents per a sebollir als seus.

Els Montcada que disfrutaren del dret de patronatge sobre Avinganya van considerar propi el convent i diferents generacions s'acolliren al dret de sepultura i s'hi enterraren. Aquesta pràctica adquirirà però una nova faiçó durant el segle XIV. Ja no és suficient gaudir del privilegi de reposar en lloc sagrat, vora les relíquies. A Catalunya s'inagura aleshores la gran època del sepulcre monumental i els Montcada participen d'un mimetisme general envers projectes d'aquesta mena. Mentre la iniciativa dels comtes d'Urgell en aquest àmbit cal qualificar-la d'*avantguardista,* els Montcada s'interessen i es preocupen de distingir els seus membres amb notables monuments funeraris uns anys més tard. Amb tot, l'historiador endevina una component intensa del que hom qualifica com l'*imaginaire* darrera aquest projecte.

Si la interpretació de les dades ha estat correcta, el personatge clau, després de Berenguera de Montcada, en la creació del panteó avinganyès, és el seu vidu Bernat Jordà d'Illa. Una figura poc coneguda, però que assumí el compromís d'una empresa ambiciosa, i, probablement, fins i tot va manipular-la. No sols cal atribuir-li l'edificació de la capella de la banda de l'Epístola dins l'església del convent, sinó també el sepulcre de Guillem Ramon, el pare de la seva esposa i l'ossari doble destinat a contenir les despulles de Berenguera i les seves pròpies. Es, en definitiva, el darrer gran promotor del panteó familiar i el seu «gest» ens apareix carregat de significat. Ja hem al·ludit, en pàgines anteriors, a la possible lectura de la seva actuació. Voldríem insistir novament sobre aquest punt. Bernat Jordà d'Illa, honorant els Montcada, també acreix el prestigi del seu llinatge. Com a «senyor» de la baronia, mentre dura el litigi per l'herència de Berenguera, completa l'obra endegada per la seva muller al convent trinitari i fa construir el sepulcre del cap de la branca familiar radicada a Serós, Faió, Almatret i Mequinença. Com a membre d'una nissaga diferent, introdueix profusament el seu escut en el que és palesament el projecte personal i propi: la capella funerària de la banda de l'Epístola. Allí no sols campegen les armes de Bernat Jordà a les parets, igualades en nombre a les dels Montcada, sinó que són presents també a la figura jacent de Berenguera en l'ossari comú. Aquesta voluntat d'equiparar un i altre llinatge no pot pas ésser més que un testimoni d'aquell que s'apresta a exercir la seva autoritat sobre un senyoriu que no li ha pervingut per herència directa, però sobre el qual reivindica els seus drets. Aspirant a les possessions dels Montcada, es converteix de forma immediata en patró del convent trinitari i actua, en conseqüència, com un brillant protector de la Casa. Els senyals dels Jordà d'Illa parlen, encara avui d'aquest efímer moment durant el qual un nouvingut es va equiparar amb el seu «gest» amb una de les famílies catalanes més esplendoroses del segle XIV.

Francesca Español i Bertrán
Professora del Dep. Història de l'Art (U.B.)

Marc Escolà i Pons
Licenciat en Història Medieval

Apèndix núm. 1

1336, desembre, 17

Testament de Na Berenguera de Montcada. Disposa que les seves despulles siguin sebollides en el monestir d'Avinganya. A canvi ordena que s'erigeixin diferents altars, així com la institució de sis capellanies amb la corresponent dotació. Funda aniversaris i deixa llegats a sor Sibila de Montcada, priora, i a d'altres monges de la Casa. Amplia la comunitat monàstica fins el nombre de 30 religioses, deixant 1.500 sous jaquesos de renda per a vestir-les; una altra renda de 2.000 per a llur manutenció; i, finalment, cedeix deu mil sous per a fer front a les despeses de les obres del monestir.

ANTONINO, *Historia*, pp. 75-78, doc. n.º 33.

Exemplar sumptum fideliter sexto decimo Kalendas Ianuarii anno Domini millesimo trecentesimo et quadragentesimo quarto auctoritate et decreto Honorabilis Iacobi de Aloisio, Vicarii curie Illerde et Pallariensis pro Illustrissimo Domino Rege de quibusdam clausulis contentis in testamento nobilis Domine Berengarie de Monthecateno, uxoris quondam nobilis viri Domini Iordani de Insula, confecto per Petrum Agillo, publicum Notarium Illerde, sexto decimo Kalendas Ianuarii, anno Domini millesimo trecentesimo trigesimo sexto, quarum tenores sunt hii qui sequuntur.

Insuper elegimus sepulturam nostri corporis faciendam in monasterio de Vingaña, Diocesis Ilerdensis, in capella videlicet per nos iam in Ecclesia dicti Monasterii constructa et etiam edificata, quam quidem sepulturam nostram mandamus fideliter, bene et nobilissime, prout decet, fieri. Et assignamus de bonis nostris pro anima nostra et sepultura nostro corpori facienda et pro debitis et iuribus Avi et Patris nostri et etiam nostri ac pro legatis infrascriptis tam ad pias causas quam alias per nos factas persolvendis trecentos mille solidos Iacenses et omnia bona nostra mobilia, de quibus facta nostri corporis sepultura ac dictis debitis et iuribus penitus restitutis, volumus et mandamus et etiam ordinamus quod, ut citius possit fieri, edificentur et construantur in dicta capella, per Nos iam, ut dictum est, in dicto monasterio constructa et in qua, ut supra dicitur, nostram elegimus sepulturam, tria altaria: Unum videlicet ipsorum principale sub invocatione Beate Virginis Mariae, aliud vero sub invocatione Sancte Marie Magdalene. Mandamus et ordinamus institui unum Presbiterum ydoneum et sufficientem in altari Beati Michaelis, quod iam ibi construximus, et capella, et etiam volumus et mandamus quod in monasterio supradicto fiat una capella consimilis, si fieri potest, capelle predicte sancti Michaelis, in loco quo Nobilis Guillermus de Montecatheno, pater noster quondam, extitit tumulatus, in qua quidem capella mandamus et volumus construi et edificari unum altare sub invocatione Sancti Honorari et in quo quidem altari mandamus institui unum Presbiterum ydoneum et sufficientem qui semper quotidie celebret et celebrare teneatur missas pro anima dicti patris nostri in altari prelibato. Volumus et ordinamus institui unum presbiterum ydoneum et sufficientem in capella quan Nobilis Dominus Iordanus, maritus noster predictus, instituere et edificare intendit et debet ac tenetur in capite Ecclesie dicti monasterii de Vingania. Et volumus et statuimus, ac firmiter ordina-

mus quod emantur per dictos nostros Manumissores redditus seu censualia in bonis locis et tutis ad dictarum sex capellaniarum seu pro sustentatione vite Presbiterorum eisdem servientum, ita quod quamlibet ipsarum Capellaniarum in decem libras Jacenses volumus dotari et pro dictis capellanis seu Presbiteris eisdem deservientibus penitus assignari. Volumus insuper ac etiam ordinamus, quod predicta omnia altaria ordinentur et parentur in retabulis, pannis, libris, calicibus argenteix, vestimentis et aliis ornamentis ad bonam noticiam manumissorum meorum. Volumus etiam et ordinamus perpetuo, quod ius Patronatus capellaniarum predictarum et ius etiam presentandi Presbiterum et presbiteros ad dictas capellanias sit et expectet ad Priorisam et conventum monasterii de Vingania supradicti, ita tamen et sub ac conditione et forma quod dicta Domina Priorisa et eius conventus intra undecim dierum spatium a die vacationis dictarum capellaniarum vel alterius earumdem continue numerandum offerent et offerre teneantur, presentent et presentare habeantur et teneantur ydoneum Presbiterum vel Presbiteros ad servitium dictarum capellaniarum vel alterius ipsarum Reverendo in Christo Domino Episcopo Illerdensi, et si ad hec omnia Priorisa predicta et eius conventus predictus regligentes fuerint vel remissi, in illo casu volumus et ordinamus quod transactis dictis undecim diebus Dominus Episcopus Illerdensis possit sua propria auctoritate conferre atque donare et etiam assignare dictas capellanias vel alteram ipsarum ydoneo vel ydoneis Presbiteris ad suam bonam notitiam, et hoc toties quoties eveniret casus supradictus. Et insuper ordinamus, volumus et statuimus quod omnes predicti sex Presbiteri faciant et facere habeant et teneantur personalem residentiam in dicto monasterio de Vingania, aut in loco de Seros, si magis voluerint seu elegerint, dum tamen quotidie missas in predicto monasterio et capellis predictis celebraverint, ut est dictum. Item volumus et ordinamus quod fatice et cinquantena que provenerint de redditibus seu censualibus capellaniarum predictarum et cuisucumque earumdem sint dictorum sex presbiterorum inter ipsos per equales partes ad invicem dividinde. Statuimus etian et firmiter ordinamus, quod statim post nostrum obitum emantur per nostors manumissores iam dictos centum et viginti solidi Jacenses censuales in bono loco et tuto, quos volumus per eosdem nostros manumissores assignari pro quatuor anniversariis que in dicto monasterio de Vingania institui mandamus et ordinamus perpetuo celebranda anno quotibet: unum videlicet pro anima dicti Patris nostri et aliud pro anima matris nostre et aliud pro anima nostra, aliud vero pro anima nobilis Domini Jordani de Insula, mariti nostri predicti, de quibus centum viginti solidos jacenses censuales assignamus de presenti, cuilibet dictorum anniversariorum triginta solidos Jacenses. Dimittimus etiam cuilibet Rectori Ecclesiarum de Seros, de Mequinensa et de Mayals, decem solidos Jacenses censuales qui eis et eorum successoribus Rectoribus dictarum Ecclesiarum dentur quolibet anno pro quibus emendis dimittimus triginta libras Jacenses, sub ista tamen retentione et modo quod ipsi omnes tres quilibet pro se in sua Ecclesia et cum Ecclesiis eiusdem quolibet anno una vice, tali saltem die qua nos migraverimus ab hoc mundo si impedita non fuerit, et si sit impedita sequenti proximo die non impedita, celebrent et celebrare teneantur unum aniversarium pro anima nostra prout devote potuerint et corpus nostrum absolvant cum orationis assuetis et super predictis eorum conscientiam oneramus. Et insuper volumus et mandamus et firmiter ordinamus quod in monasterio de Vingania predicto sint et esse debeant et teneantur triginta Domine Moniales habitum portantes, et quod numerus ipsarum triginta dominarum ex tunc diminui non possit. Et

volumus et mandamus per nostros manumissores predictos emi mille et quingentos solidos Jacenses censuales mandamus dari, dividi et distribui quolibet anno in festo Omnium Sanctorum pro vestiaris seu vestiario dictarum Dominarum, ita quod quelibet ipsarum Dominarum habeat pro vestiario quolibet anno in dicto festo Omnium Sanctorum quinquaginta solidos Jacenses, ita quod teneantur ipse Domine orare Dominum et Beatam Virginem mariam eius Matrem pro anima nostra. Item ordinamus, volumus et mandamus emi per dictos manumissores nostros duos mille solidos Jacenses francos et quitios in loco seu locis tutis, qui quolibet anno dentur, tradantur et expendantur in provisione, comestionibus et potibus totius conventus triginta Dominarum monialium predictarum una cum aliis redditibus, quos dictus conventus et dictum monasterium habent et percipiunt et sunt recipere consueti, et elegimus et de presenti assignamus in Patronos censuales predictorum Dominam Priorisam dicti Monasterii de Vingania et eiusdem successores Priorisas que pro tempore fuerint semper, et faticas et cinquantena que inde proveniant, habeant ad earum voluntates. Post quod dimittimus dicto monasterio de Vingania pro refectione et reparatione operum eiusdem monasterii et muri seu clausure eiusdem decem mille solidos Jacenses qui in predictis operibus expendantur per nostros manumissores iam dictos, ut citius conveniat ad bonam notitiam eorumdem. Et etiam dimittimus Domine Alemande de Vallcorba et Margarite filie sue vestiarium supradictum. Et dimittimus Anne Falcone, familiari nostre, quingentos solidos Barchinonenses. Etiam dimittimus cuilibet Domicelle generose, que die nostri obitus fuerint in servitio nostro, centum libras Barchinonenses. Insuper dimittimus Hugueto de Cervellione et Jamfrido de Cervellione, fratibus, filiis quondam Raymundi de Cervellione, cuilibet ipsorum ducentas libras Barchinonenses. Item dimittimus Ianeto de lo Grau, filio nobilis Ioannis de lo Grau, quingentas libras Barchinonenses. Item dimittimus Domine Sibilie de Montecatheno, Priorise Monasterii de Vingania, ducentas libras Barchinonenses.

Transumptum fideliter copiatum ex originali fuit. Nos Iacobus de Aloisio, Vicarius curie Illerdensis et Pallariensis, pro Illustrissimo Domino Rege, Notarius Curie Illerdensis.

Nos Petrus de Pratis, Notarius Publicus Illerdensis, hec subscribo ut testis. Ego Berengarius Estrandeus, Publicus Illerde Notarius, hec ut testis subscribo.

Sig†num mei Francisci Claresvalls, publica auctoritate Illustrissimi Domini Regis Aragonum Notarii per totam terram et Dominationem eiusdem qui predicta scripsi et clausi.

Apèndix núm. 2

1663, abril, 23

Fra Gaspar Amarant, ministre de la casa d'Avinganya, requereix la presència del notari Josep de Castellnou, rector de Serós, per tal de fer constar en acta la presència a l'església d'un sepulcre, el qual –diu– pertany a l'Infanta Constança d'Aragó. El notari, que mai afirma cap identitat, es limita a la descripció minuciosa del monument (equivocant-se en les identificacions de les figures). Els rectors de les parròquies d'Aitona i de la Granja d'Escarp actuen de testimonis.

Font: *Memorial aiustado del pleyto que en este S.S.R.C. de Aragón esta pendiente, entre partes, de la Religión de la SS. Trinidad Calçada y descalça con la Religión de Nuestra Señora de la Merced, Madrid 1666,* fol. 62v.-64r.

Noverint universi, quod anno a Nativitate Domini millesino sexcentesimo sexagesimo tertio, die vero vigesima tertia mensis aprilis eiusdem anni intitulata presente, et vocato me Iosepho Castellnou, Presbitero, et rectore opidi de Vilaseca, et Seros, Diocesis Illerdensis, Principatus Cataloniae, ac Marchionatus Aytonae, et eo nomine autthoritate ordinaria Notario publico dictorum opidorum, de his rogato infrascripto, et praesentibus etiam Matthia Minguet, et Thoma Capell, Agricultoribus Villae Torregrosa, dictae Diocesis Illerdensis, pro testibus ad hoc vocatis, atque rogatis. Reverendus Pater Frater Gaspar Amaranto, Sacrae Theologiae Magister, et Minister Monasterii, et Conventus Beatae Mariae Angelorum, qui ut Minister praefatus, constitutus, dicti Monasterii, coram testibus ante dictis, dixit, et imposuit mihi haec, vel similia verba, viaelicet.

Señor, Ioseph Castellnou, como Rector que es, V.m. de Vilaseca, y Seros, y en dicho nombre, por autoridad ordinaria Notario público, le requiero delante Macian Minguet, y Tomas Capell, testigos arriba nombrados, que satisfecho V.m. en su condecente salario, atestigue, y tome auto, que haga fee en juizio, y fuera de el, como en esta Iglesia, y en la Capilla de la Virgen del Remedio se halla una tumba, o sepulcro de piedra; dentro de la qual es voz, y fama pública está sepultada la noble Doña Constança, hermana del Inclyto Rey del Jayme, y hija del Rey Don Pedro: y de todo lo que huviere hallado esculpido en dicho sepulcro, lo escriva y ponga en pública forma.

Et incontinenti, ego dictus, et infrascriptus Notarius, attenta, et ab auris meis percepta requisitione mihi per dictum Reverendum Ministrum facta, accessi una cum praenominatis testibus ad dictam Capellam Beatae Virginis Mariae de Remedio, et inveni sepulchrum antedictum, positum modo et forma sequenti.

Et primo, ay en dicha iglesia, y Capilla de la Virgen del Remedio, al entrar en ella a mano derecha un sepulcro de piedra de dos varas y media de altura, a modo de Capilla.

Item, se halla encima de dicho sepulcro una estatua de piedra de dos varas de largo con hábito de Monja del Orden de la Santísima Trinidad, armada, cruzada los brazos, tiene una espada guarnecida, la vayna, y las armas, con que està armada, guarneceidas con escudos de campo roxo, y ocho panes de oro; la cabeza tiene

ceñida con un apretador, guarnecido assimismo con panes de oro; en los pies tiene calçadas espuelas; y a las plantas de los pies ay un perro de piedra, que es el Tufon, y se dize ser dicha estatua la esfingie de Doña Constança difunta, hermana del Rey Don Jayme.

Iten, debaxo de la dicha estatua, en la parte delante del sepulcro, desde los pies hasta la cabeza ay quatro escudos con ocho panes de oro cada uno, que son unas de las armas de los Excelentíssimos Señores Marqueses de aytona.

Iten, en la parte concaba del Sepulcro, junto a la cabeza de dicha estatua, ay otra como del angel en pie, porque tiene alas, y en la una mano tiene un incensario, y en la otra una naveta.

Iten se sigue a esta estatua otra de una Monja con capa larga, y negra, a quien sigue otra estatua, pequeña también (que todas son de un codo, poco más o menos) de un Subdiacon o, que tiene en las manos levantada una Cruz Processional.

Iten, junto a dicha estatua ay otra de Diacono, que en la mano tiene un libro ceremonial, ó ordinario, y con la otra tiene un Gremial.

Iten, junto a dicha estatua està otra de un Obispo revestido de Pontifical, puesta la Mitra, y en ella las armas dichas de los ocho panes.

Iten, tras el Obispo, se sigue otra efigie revestida de Sacerdotal, ó Diaconal, que en la una mano tiene el Baculo Pastoral del Obispo con las mismas armas que la Mitra, y con la otra tiene el Gremial.

Item, tras esta estatua se siguen seis de Monjas, que cada una tiene colgado de los ombros un tahalí, y del tahalí pendiente una espada.

Item, tras estas seis estatuas de Monjas, està una Monja a cavallo espuelas doradas, tiene en las manos un estandarte de campo roxo, y en pintados los panes de oro, arrastrando dicho estandarte por el suelo.

Iten, tras esta efigie se siguen nueve monjas, assimismo con tahalies y espadas; y en la una està postrada a los pies del el cavallo, puesto el rostro en los remates del estandarte, que arrastra por el suelo.

Iten, a los lados de dicho Sepulcro ay dos piramides largas, en la primera, que està al entrar, ay una efigie de muger de media vara, poco mas omenos, quatro escudos, en los dos està esculpida la Cruz del Orden de la Santissima Trinidad, y en los otros, ocho panes en cada uno.

De quibus omnibus, et singulis, sicut praedicitur actis dictis, factis, gestis, ey secutis dictus Reverendus Frater Gaspar Amarantho, Minister praefatus publicum instrumentum confici, et scribi, et aliis cuia intersit tradi, et liberari petiit, et requisivit per me dictum, et infrascriptum Notarium, quae fuerunt acta in dicta Capella Beatae Mariae de Remedio, et in dicta Ecclesia Beatae Virginis Mariae Angelorum de Avingania sub anno, die, mense, locisque praesentis, praesente me dicto, et infracripto Notario, et testibus vocatis, rogatis specialiterque, et assumptis prout superius continentur, et ut igitur in iudicium, et extraiudicium ab omnibus plena adhibeatur fides, licet aliena manu scriptum ego Iosephus Castellnou, Rector Vilaseca, et Seros, Diocesis Illerdensis, authoritate ordinaria hic me scribo, et meum quo utor inclaudentis actis meae Notariae. Appono sigtnum.

Fidem facio ego Hieronymus Valenti, Presbyter, et Rector Parrochialis Ecclesiae de Aytona, Illerdensis Diocesis, et eo nomine, quod dictus Iosephus Castellnou, Rector opidi de Vilaseca, et Seros, et Notarius idoneus, fidelis et legatis, et eius scripture, et instrumenta habent valorem, et in iudicio, et extra admittuntur,

et facium fidem. In quorum omnium, et singulorum praemissorum, ego dictus Valentí dicto nomine hic me subscribo, et meum quo utor, appono sigtnum.

Fidem facio ego Bernardus Mulet, Presbyter, et Rector Parrochialis Ecclesiae Villae de la Granja, Diocesis Illerdensis, et eo nomine Notarius, quod dictus Iosephus Castellnou, Rector opidi de Vilaseca, et Seros, est Notarius idoneus, fidelis et legalis, et eius scripturac, et instrumenta habent valorem, et in iudicio, et extra admittuntur, et faciunt fidem. In quorum omnium, et singulorum praemissorum, ego dictus Mulet dicto nomine hic me subsribo, et meum quo utor, appono sigtnum.

Apèndix núm. 3

Finals segle XVII.

Un membre de l'Orde Trinitari (no diu qui ni d'on) escriu una carta a un frare del monestir de Bellpuig de les Avellanes. Sembla ser que es tracta de la continuació d'una anterior, en la qual havia iniciat una descripció dels elements artístics dels monestir d'Avinganya. En aquesta segona, l'autor se centra en els monuments funeraris de l'església i en els escuts d'armes que els acompanyen. La datació és aproximada, fixada mercès a les referències indirectes (la porta, les laudes), i podria ampliar-se fins les primeries del segle XVIII. Aquest document representa l'aproximació més completa i útil del conjunt funerari medieval del monestir d'Avinganya.

Biblioteca-Arxiu dels Pares Franciscans de Barcelona, fons documental procedent de Bellpuig de les Avellanes, Relligat 5c-14 s.f.

DESCRIPCIÓN DE LOS ESCUDOS DE ARMAS Y VARIOS EMOLUMENTOS DEL CONVENTO DE VINGAÑA DE LOS TRINITARIOS CALZADOS. = CAPILLA DE N.ª S.ª DEL REMEDIO.

Encima del Altar del Remedio à mano derecha se halla un escudo de Armas en la pared, y es el del número 1, que es decir dos cruzes encima: la exterior pintada, aunque ya muy descolorida, cuyos brazos, si bien son triangulares como los nuestros, sin embargo en cada remate de brazo por lo que mira «sursum», «de orsum», «destrorum et sinistrorum» se diria como una especie de pomo lacrado, ò borla. La cruz intrior tiene la forma de la cruz de los trinitarios descalzos: pero toda aparece blanca. En el mismo lienzo de pared de mano derecha se hallan las armas del numero 2 que son de la casa de Aytona. A la mano izquierda, corresponden las mismas armas solo mudando el orden del sitio emparejando la Cruz y las Armas de Aytona del numero 2.

En el techo se descubren dos florones, que son el punto centrico de los arcos de piedra: en el inmediato al Altar se descubre una Señora con un ropaje pomposo, que deve ser imagen de N.ª S.ª bien que le falta un niño para Madre del Remedio. En el otro se dexa mirar un corderillo muy hermoso en la misma forma que suele pintarse al lado de San Juan Bautista.

En medio de la capilla està el manífico sepulcro de los Exmos. Condes de Aytona, de piedra marmol con esculptura de medio relieve. El 1 marques de la inscripción fue Dn. Juan de Montecatheno el año 1546 a los 46 años de su edad. Esta muy bien executado.

En frente de la misma pared del lado de la Epistola se mira un sumptuoso sepulcro con solas las armas del numero 2. El sujeto, que se representa, dizen que es la Sª Dª Constanza Fundadora de las Monjas de este Convento, hermana del rei Dn. Pedro de Aragon, pero lo desmiente el rostro tan hermoso, y honesto, y la gasa que la sirve de tocado, y cubrepechos con que denota aquel recato de una Señora religiosa como también el acompañamiento del entierro, que se mira esculpido en la misma pared. Sea lo que fuere, el vestido es muy hermoso, y cuidadosamente labrado, todo esmaltado de las armas del numero 2, con el cual à

manera de cinta se ciñe la hermosa cabeza, y la cintura com una especie de correa igualmente labrada. Los guantes son de gasa hechos a pliegues sutiles como el velo de la cabeza y pechos. A los pies tiene un perrillo peludo y orejudo. En el acto del entierro se mira un Obispo de pontifical con sus colaterales: el de mano derecha tiene el baculo; el de la izquierda el libro abierto, y al lado de este el Cruzero. Los lados de los colaterales del Pontifical, y Terno, lo ocupan dos religiosos que parecen trinitarios con capa y capilla negra, que entonces no se usava en esta, ni en ninguna otra Provincia; ni aparece cruz en el Escapulario. La demás comitiva y acompañamiento del funeral, parecen Monjas con sus capillitas como las de San Francisco: bien que debaxo de ellas se divisan velos de Monjas. Las cinco de ellas, entre la multitud de ellas, manifiestan solo la cabeza por impedírselo una semejante a ellas montada a caballo batiendo una bandera roxa por tierra con las insignias del escudo del numero 2. Todas ellas lloran. Sin duda valorariamos de la duda, y sabriamos quien es el sujeto que yaze, si un letrero gotico que tiene un Angel en la mano, no estuviera borrado. En fin, si era hombre u mujer, sin duda lo entenderíamos a no cubrirla tanto el velo, que no dexa ver toda la cara y nada de la barba.

En la pared del lado del Evangelio ay dos sepulcros en dos Capillitas. Todas dos tienen las Armas del numero 2 pero à mas de estas, la mas cercana al altar tiene las armas del numero 3 que son cinco barras. La otra tiene un Ciervo esculpido, y una luna, y tambien las tres barras travesseras que van baxo el numero 4.

En la Capilla del Santo Christo (en frente de la del Remedio, y en el cuerpo de la Iglesia) en la misma pared de la capilla, al lado del Evangelio ay un sepulcro con dos estatuas de grandissimo primor, y se diria claramente que son hombre y muger, y estando juntas en la sepultura, sin duda serian consortes. Las efigies son de muy jovenes. Las armas son las de los numeros 2 y 4. A la parte de la Epistola se mira dibujada en la pared una reja que sin duda representa à la que tendrian las monjas para oir missa en esta capilla. Encima de la reja, y sepulcro salen unas lapidas con los escudos del numero 2 y a la parte de afuera de dicha Capilla se miran las del sepulcro contenido en ella.

Baxo del coro ay dos Sepulturas: la de mano derecha entrando en la Yglesia tiene por armas un ciervo y nada mas. La de mano izquierda nada tiene esculpido: pero encima de esta ay una caxa dorada, con este Epitafio en medio:

«Gratia, forma, decor puerilis magna parentum,
apes Muncada Petrus contegor hoc tumulo.
Primus Aitona Comitum Muncada Joannes,
Iustitiarius et tunc quoque Trinacrie.
Hig genus illustri ducens sanguine gentis
Barbaria nobis contigit esse Pater.
Hic Pater, Amaducis Cardona pia Mater
Feminei sepur gloria, laus et honor.
Gaudia dux horum, quam vis iam Filius Alter,
sex annos natus, naptus in astra fui.
Triginta supra quingentos mille peractos
A partu nomus Virginis animus erat».

A los lados de este epigrafo estan pintadas las armas de Aytona con la extension de proezas que miranos en sus armas, que son Leones, las cinco barras, los pares, flores de lis, gralla, etc... En el cuerpo de la Yglesia se miran tambien las armas del numero 2 por las paredes. En tierra ay algunas sepulturas baxas con sus lapidas, y escudos de armas de diferentes governadores de la casa de Aytona. En fin, se dexan ver algunas otras cosas en vestigios, que la memoria de los tiempos ha destruido, y los antepasados no lo han dexado a la posterioridad en noticia.

Al lado del granero ay una lapida en la pared, y dize el letrero que ay en ella esta manera:

KLS : SEPTEMBRIS:
AÑO : DÑI : M: CC: XC:
DÑIC*: DE: BELVIS:
PRE: FECIT: ISTA:
TURREM AME:

Como esta el nombre nunca puede decir Pedro de Bellvis, sino Eurico, y por esso el año es del Mil, doscientos noventa y nueve. Y esto constata el «pre fecit» de la quarta linea, que sin duda este de la inscripción huvo de haver alguna obra para perfeccionar el monasterio, que aun conservaria el nombre de Convento de Avinganya el año de la fecha. Yo lo leo de esta manera: A dos de setiembre del año del Señor de mil doscientos noventa y nueva Eurico de Bellvis perficinó esta torre de Avinganya = Los caracteres los hallará de la misma manera sin añadir ni quitar. Verdad es que la ultima C antes de la X le falta una migaja a la barra, pero siempre tiene el mismo anxo de letra. Item: nunca pude decir el año 1211, porque la donacion de la torre fue el año 1239 como consta en la Escritura del Archivo que tengo presente. El año 1204 fue la concesion de los Diezmos y Primicias con el consentimiento del Obispo de Lerida y Capitulo, como consta en escritura que tambien tengo presente.

Digo aora que Dña Constancia de Montecatheno, hermana del rey Dn. Pedro de Aragon, fue tambien ascendiente de los marqueses de Aytona, y por eso tiene las mismas armas, que son las del numero 2 y estas fueron concedidas por el rey Dn. Pedro por averle proveido los marqueses de pan en cierta necesidad y por esto dizen no ver doblas sino panecillos. Doña Constancia nunca fue monja nuestra, sino fundadora de las monjas: y esto consta de una Escritura de Salvaguardia que atorgó a favor de las monjas el año 1251, y nombra a la Priorissa de entonces. Con lo que se puede creer que en otra sepultura esta enterrada de secular con la magnificencia que dixe.